

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 1992-ci il

M ü n d ə r i c a t

❖ Sumqayıt faciəsi, fevral-88 kimdir müqəssir	S. 2
❖ Miraslan Bəkirlı. Sumqayıtda ermənilər yaşayır	S. 5
❖ Sumqayıt şəhər İcra Hakimiyyəti. Sumqayıtlılarının nəzərinə	S. 7
❖ Fevral hadisələri	S. 8
❖ Kimdir müqəssir ?	S. 9
❖ “Sumqayıt faciəsi” və ya üstümüzə atılan böhtan	S. 28
❖ “Exo Sumqaita” Moskva səhnəsində	S. 31

Rus dilində

❖ Что писала пресса о событиях, происходивших 28-29 февраля 1988 года в г. Сумгаите	S. 32
❖ Фаик Мустафаев . Старовойтова-это война	S. 37

Sumqayıt faciəsi, fevral-88 kimdir müqəssir

“Pravda” qəzetinin 21 mart 1988 - ci il tarixli nömrəsində “Emosiya və ağıl”sərlövhəli məqalə çap olunmuşdu. “Hələ ayırd etmək lazımdır ki, əhalinin qeyri-sabit, şüursuz hissəsini kimlər və necə təhrik etmişlər? Millətçilik çılgınlığını kimlər qızısdırmışlar? Hazırda Sumqayıtda aparılan istintaq bu suallara cavab verməlidir...” Sumqayıt hadisələrinin istintaqı, məhkəmə prosesləri çoxdan başa çatıb.

Mən bu gün qətiyyətlə deyə bilərəm ki, faciələr vaxtı hadisələrə rəhbərlik edən qüvvələr talan və qırğınların təşkilində bilavasitə fəallıq göstərənlər məsuliyyətə cəlb olunmayıblar. Həbs olunan, ciddi cəza alanların əksəriyyəti isə, həqiqətən, milli qeyrəti olan, hadisələrə saf niyyətlərlə qoşulan namuslu oğlanlarımız oldu. Əgər şəhərdə süni şəkildə milli intiqam almaq üçün şərait yaradılmışdısa milisin səlahiyyəti dayandırılmışdısa, şəhər rəhbərliyininin ordu göndərilməsi tələbi qəsdən gecikdirilmişdisə, əhali arasında açıq-aşkar ekstremist əhval-ruhiyyəli iş aparılmasının qarşısı vaxtında alınmamışdısa, qətləri törədənlərə güldən ağır söz deyilməmişdisə bu o demək deyildimi ki, Ermənistanda və DQMV-də vəziyyət müharibə həddindədir, əhali arasında yayılan söz - söhbətlər doğrudur. Nəticədə yaranmış şəraitdə, milli hissiyatlarını boğa bilməmələri ucundan kütləyə qoşulan beş nəfər azərbaycanlı gənc hadisələr vaxtı həlak oldu, yüzlərlə gənclərimiz isə günahkar sayılıb, məsuliyyətə cəlb edildi. Söz yox ki, onların arasında öz şəxsi məqsədləri xatirinə ixtişaşlarda iştirak edənlər də vardı...

Sumqayıt hadisələri imperiyaya xidmət edən erməni millətçiləri tərəfindən planlaşdırılmış və ali hakimiyyət orqanlarının himayəsi, həm də vasitəçiliyi ilə həyata keçirilmişdir.

Paruyr Ayrikyan - “Mərkəz çox yaxşı bilir ki, ermənilər və azərbaycanlılar öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq istəyirlər. Mərkəz bütün qüvvəsiylə bu iki xalqı bir-birinə qarşı qoymaq, onları öz əsas məqsədlərindən yayındırmağa çalışır. Mərkəz hər vəchlə burada olan gərginliyi saxlamağa cəhd edir, istəyir ki, Qarabağ problemi həmin gündəlikdə qalsın. Mərkəz erməniləri Türkiyə ilə qorxudur ki, Ermənistan müstəqil dövlət olsa Türklər erməniləri məhv edər. Qarabağ problemi də bu qorxunu gücləndirmək üçündür. Elə Sumqayıt da bu məqsədlə təşkil edilmişdi.”

Belə olmasaydı, keçmiş SSRİ prokurorluğu, o cümlədən də keçmiş dövlət rəhbəri M.Qorbaçov hadisələrin ört-basdır olunması üçün hər cür cəhd göstərməzdi. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, 18iyul 1988-ci ildə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyyyətində ermənilər Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilməsini tələb etdikdə M.Qorbaçov ciddi-cəhdlə onların ağızından vurub. Sumqayıtda baş verən hadisələri təhrif edilmiş şəkildə ictimaiyyətə çatdırırdı. Məsələn: ordu hissələri Sumqayıta cəmi bir-iki saat gecikib. Xuliqanlıq edənlər şəhərin kənarlarında cinayətlər törədiblər və s. Əslində isə ordu şəhərə bir sutkadan da çox “gecikmişdi”, talanlar, qırğınlar isə təkcə şəhərin kənarında deyil, həm də mərkəzi mikrorayon və məhəllələrdə baş vermişdi. Mərhum A. D. Saxarovdan soruşublar: “Andrey Dmitriyeviç, siz bilən Sumqayıt hadisəsinin üstünü aşmağa çalışırlar, yoxsa ört-basdır etməyə? O bir qədər susub, sonra xasiyyətinə uyğun təmkinlə, sözləri uzada-uzada: “Buna yol vermək olmaz”- deyib.

Sumqayıt hadisələrindən sonra düşmənlərimizin bu məsələdən necə istifadə etdiklərini şərh etməyə, mənəcə ehtiyac yoxdur. Bütün günahları adımıza yazıb bizi rüsvayi - cahan etdilər. Bu gün də əsassız ittihamlardan əl çəkmirlər.

Maqsud İbrahimbəyov: Sumqayıt hadisələrinə bir gün qalmış buraya kino və videokameralı adamlar gəlmişlər. Çəkiliş tam vaxtında başlamış və həmin dəhşətli günlər Sumqayıtda film çəkilmişdir. Bir qədər sonra həmin film İsveçdə göstərilmişdir. Filmin ağılasığmaz təsviri - hissəsinin insan təxəyyülünü dəhşətə salan səslər tamamlayır. Məsələn, filmin qəhrəmanlarından biri ekrandan matı-qutu qurumuş isveçlilərə öz dostu Mişanın və arvadının qətl səhnəsini təsvir edirdi. Təbii ki, o bu səhnənin “şahidi olmuşdur”. Mişanın və arvadının başını kəsdikdən sonra 30 azərbaycanlı onların gənc qızının üstünə cumublarmış, növbə ilə onu zorladıqdan sonra qızı tikə-tikə doğramış, manqalda od qalayaraq insan ətindən kabab - bişirmiş və iştahla yeyiblərmiş. “Siz təsəvvür edə bilərsiniz ki, biz bu vəhşilərin əlindən nələr çəkirik”- deyə şahid Qabrilyan sözünü bitirmişdir. Film Sovet İttifaqından başqa Avropada və Amerikanın erməni icmaları olan bütün ölkələrində göstərilmişdir. Filmə baxan tamaşaçıda ədalətli olaraq belə bir arzu yaranırdı ki, o adamyeyənləri nəinki Ermənistandan, DQ-dan, ümumən, Zaqafqaziyadan çıxarmaq lazımdır.”

Biz isə bütün ittihamlara dözüür, susmağı hər şeydən üstün tuturduq. Üstəlik Azərbaycan KP mərkəzi komitəsinin 16 mart 1988-ci il tarixli “Sumqayıt şəhər partiya komitəsi bürosunun əhali arasında təşkilatçılıq işində böyük nöqsanları, siyasi naşılığı və şəhərdə faciəli hadisələrin qarşısını almaqda fəaliyyətsizliyi haqqında” qərarı ilə düşmən dəyirmanına su tökülür, adımıza yazılan ittihamları təsdiq edirdi. Bundan başqa içərimizdə cürbəcür şüarlarla başımızı qatır, xalq arasında şaiyələr yayırdılar ki, bəs Sumqayıt olmasaydı Qarabağ əlimizdən getmişdi, sumqayıtlılara halal olsun və s.

Həmin dövrlərdə Sumqayıt hadisələrini az-çox obyektiv əks etdirən materiallara, demək olar ki, respublika mətbuat səhifələrində yer tapılmadı. Mərkəzi mətbuat isə əvvəlcə barişdırıcı mövqe tutur, bir növ hadisələri unudurmağa çalışırdı. 1988-ci ilin noyabrında isə mərkəzin bədniyyətli, nəhəng informasiya maşını xalqımıza qarşı əsl hücumu keçdi. Boroviklər DQ və Sumqayıt hadisələri ətrafında birtərəfli, təhrif olunmuş televiziya verilişləri ilə dünya ictimaiyyətini yenidən çaşdırdılar, qaraguruhçuları yenidən üstümüzə qısqırdılar. Məhz mərkəzin düşünülmüş taktikasının nəticəsi idi ki, noyabr-dekabr aylarında Ermənistandan həmvətənlərimizin kütləvi axını başladı. Burdan ortaliğa belə bir sual çıxır : əgər noyabr – dekabr aylarında Ermənistandan azərbaycanlıların vəhşicəsinə, kütləvi qovulması Sumqayıt hadisələri ilə bağlıdırsa, onda nəyə görə güclü əks reaksiya mart - apreldə deyil, məhz noyabr - dekabr aylarında baş verdi. Həm də həmin dövrlərdə respublikamızda, o cümlədən paytaxtımızda DQ və Ermənistandakı haqsızlıqlara mərkəzin və respublika rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq kütləvi mitinqlər keçirilməsinə baxmayaraq, Bakıda yaşayan iki yüz mindən yuxarı ermənilərin birinə də “Gözün üstə qaşın var”- deyən yox idi. Deməli buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər şey mərkəzdən idarə olunmuş. Mərkəz bütün vasitələrlə istədiyi vaxt proseslərin gedişini zəiflədir, lazım gəldikdə isə ssenariyə uyğun olaraq kəskinləşdirir.

1988 - ci ilin noyabrından Bakıdakı “Azadlıq” meydanında 20 günə yaxın davam edən mitinqlər zamanı SSRİ Ali Məhkəməsi tərəfindən Ə.Əhmədova güllələnmə hökmü oxunması barədə respublikamıza xəbər çatandan sonra bu ədalətsiz hökm xalqımızın qəti etirazına səbəb oldu. Xalqımız Əhmədovun cəzasının yüngülləşdirilməsini, DQ problemini qondaranların, Sumqayıt hadisələrinin

əsil təşkilatçılarının aşkar olunub cəzalandırılmasını tələb etdi. Gəlin-görək, xalqın etiraz səsinə lazımı dairələrə çatdıran oldumu? Bu məsələnin konkret həlli ilə məşğul olmaq istəyən bir rəhbər işçi tapıldı mı? Kimlərin isə tapşırığı ilə vəkillər idarəsi rəhbərinin kütlələr qarşısında çıxış edib Əhmədovu bir həftə ərzində həbsdən “buraxdıracağına” söz verməsini, sonra isə bu məsələ ilə məşğul olmaması faktını nə ilə izah etmək olar? Əvvəzində isə düşmənlərimiz bizi yenidən ittiham etməyə başladılar. Mərkəzi qəzetlər bütün dünyaya hay saldılar ki, bəs Azərbaycan zalqı Sumqayıt hadisələrində vəhşiliklər törədən “quldurları” xalq qəhrəmanı adlandırır.

Bu gün bir məsələ məni daha çox düşündürür: Sumqayıt hadisələri tarixə necə daxil olacaq? Biz bu gün həmin tarixi necə yazırıq, gələcək nəsillərə nə miras qoyuruq ?

Sumqayıt hadisələri ətrafında ilk tutarlı material 1989-cu ilin may ayında EA - nın orqanı olan “ELM” qəzetində çap olundu. Z. Bünyadov “Nə üçün Sumqayıt?” yazısı ilə oxucu kütlələrinin rəğbətini qazandı. Nədənə respublikamızın səlahiyyətli mətbuat orqanlarının heç biri həmin yazıya öz səhifələrində yer tapmadı. Sonrakı aylar, illərdə isə tək-tək intervülərdə, məqalələrdə Sumqayıt hadisələrinə toxunulmuş, müxtəlif, bəzən anlaşılmaz, müəmmalı fikirlər söylənilmişdir. Məsələn, Heydər Əliyev : - “Bu, müəyyən qüvvələr tərəfindən tək erməni milləti yox, ola bilər onların Azərbaycan Respublikasında olan bəzi köməkçiləri ilə birgə törədilibdir. Həmin illərdə Azərbaycan respublikasına rəhbərlik edən adamlar, rəhbər işçilər bunu vaxtında özləri üçün araşdırma bilməmişlər. Məndə olan məlumatlara görə, Sumqayıt hadisələrinin qarşısını elə o günü almaq olardı...”

Ramiq Süleymanoğlu

“Səs” 06 mart 1992

Sumqayıtda ermənilər yaşayır

Yaxın günlərdə “Komsomolskaya Pravda” qəzetində belə bir məlumat verilmişdi ki, Sumqayıtda yaşayan ermənilər Azərbaycanda prezidenti seçkilərində iştirak etmişlər. Bu fakt bizə qarşı həmişə qərəzli münasibətdə erməni imperiya təbliğatının iç üzünü açır. Yəni bütün dünyaya “qaniçən” millət kimi tanıtmağa çalışdıqları azərbaycanlılar arasında bu gün erməni yaşayırsa, deməli Azərbaycan xalqı onların dediyi kimi deyil. Belə bir təbii sual meydana çıxır ki, təqribən bir il əvvəl Ermənistanda prezident seçkiləri zamanı səsvermə siyahısında görəsən bir nəfər də olsa azərbaycanlı varmı?

Biz heç vaxt unutmamalıyıq ki, indiki şəraitdə Azərbaycanda yaşayan və tez-tez respublikamıza gedib-gələn ermənilər hər cür təxribat, terror işinə əl ata bilərlər.

Bu gün 150-dən çox erməni Sumqayıtda rəsmi qeydiyyatdadır və onların çoxu (əsasən qadınlardır) burada yaşayırlar. Elələri də var ki, Sumqayıtda qeydiyyatda ola-ola Moskva?, Samara və başqa şəhərlərdə yaşayırlar.

Sumqayıt şəhər doğum evinin işçilərinin iki nəfər erməni qadını yaxaladıqlarını eşidib ora getdim. Şəhər uşaq xəstəxanası tibb bacısı Şuşa Səfərovanın dedikləri:

-İki qadın bizdən arxivin harada yerləşdiyini soruşdu. Bir azdan mən dəhlizdən keçəndə həmin qadınlardan biri o birinə ermənicə “gəl oturaq” dedi. Mən özümü eşitməzliyə vurub keçdim və yoldaşlarıma bu qadınların erməni olduğunu dedim. Biz onları izlədik, qadınlar şəhər doğum evinə getdilər.

Doğum evinin baş həkimi:

-Xəstəxananın həyətinə iki erməni qadınının gəldiyini eşidəndə həyətdə çıxıb onları kabinetə gətirdim ki, məsələni dəqiqləşdirəm. Həyətdə yığılanlar dedilər ki, onların əlində hansısa bir çertyoj var. Doğrudan da, həmin kağızda hansısa məhəllənin planı çəkilmişdi. “P” “institut” “boln” sözləri yazılmış, dəmir yol xətti göstərilmişdi. Həmin kağız haqda soruşduqda qadın bildirdi ki, bu Bakıda hansısa xəstəxananın birinə getmək üçün çəkilib. Pasportlarını alıb baxdım. Hər ikisi 1989-cu ildə verilmişdi, təptəzə idi. Xəstəxanadan arayış almaq üçün gəldiklərini söylədilər. Ananın pasportunda Adelxanova Zunyat Mutalibovna yazılmışdı. O bildirdi ki, Sumqayıtda ximkombinatda işləyir. Onun dediyi telefon nömrəsi 1988-1989-cu illərdə dəyişdirilmişdi. Mən milisə zəng etdim. Həkimlərimizdən biri Zunyatın erməni olduğunu təsdiq etdi. Biz kabinetdə üçlükdə olanda onlar hərdən bir-biri ilə hansı dildəsə danışdılar. Bir azdan milis işçiləri gəldi və içəri girən kimi onlardan biri “Zunyat”ın erməni olduğunu və onu çoxdan tanıdığını söylədi. Onları milisə apardılar. Və bir azdan zəng edib bildirdilər ki, qadınlar erməni deyillər, üstəlik qızıl sırğalarını itirdiklərini də söylədilər.

Mən şəhər milis şöbə rəisinin yanında oldum. Müavinin yanına göndərdi.

Müavini də bu işdən xəbərsiz olduğunu dedi və başqa iki milis işçisinə tapşırıq verdi ki, həmin hadisəni dəqiqləşdirməkdə mənə kömək etsinlər. Onların da bu haqda məlumatları yox idi. Xançalov familiarlı milis işçisinə müraciət etməyi məsləhət gördülər. Dəfələrlə getsəm də, onunla görüş bilmədim...

Milis baş leytenantı İslam Yusifov başqa bir maraqlı məlumat verdi:

-Ötən il mən işlədiyim sahədə Dora adında həyasız bir erməni qadını var idi və bütün məhəllədə “şeflik” edirdi. Bir söz deyəndə bizi hədələyirdi. DİN-də “dayısı” vardı. Maraqlıdır ki, bir az keçəndən sonar şəhadətnamə gətirdi ki, artıq müsəlman olub və adı da Dürrədir. Sənəddə Dora Benikovna,

Əfəndiyeva Dürrə Beynəmin qızı olmuşdu. Şəhadətnaməni də ona şeyx vermişdi. Doranın əri azərbaycanlı idi. Məhəllədə “atamanlıq” etsə də, qorxusundan heç kim şikayət etmirdi. Nəhayət bir dəfə “ilişdi”, altı aylıq həbs cəzası aldı və Sumqayıtda yaşaması ona qadağan edildi. Oğlu da cinayət üstündə yaxalanıb cəzasını aldı. Ancaq Dora-Dürrə yenə Sumqayıta gəlib-gedir. Soruşanda da deyir ki, gəlinimə baş çəkməyə gəlirəm.

Söhbət zamanı milis əməkdaşı M.Muxtarov bildirdi ki, mövcud qanunlar vətəndaşları şöbədə 2-3 saatdan artıq saxlamağa imkan vermir. Bu gün torpaqlarımızda amansız müharibə getsə də biz müharibə qanunları ilə yox, yetmiş ildən çox beynimizdə paslı mismar kimi çalınan sosialist qanunları ilə yaşayırıq. Xalqımız ağır bir sınaq dövrünü yaşayır və həmin sınaqdan üzuağ çıxmaq üçün vətənpərvərlik, qeyrət, namusla vuruşub, işləməkdən başqa, həm də ayıq olmalıyıq. Xüsusilə milislərimiz və xalqın taleyi tapşırılan rəhbər işçilərimiz. Murdar erməni sifəti, xarakteri, şeytan əməlləri onların müxənnətliyi, terroru bütün dünyaya bəllidir. Ona görə də biz çox (!) ehtiyatlı olmalıyıq.

Miraslan Bəkirli
“Səs” 19 iyul 1992

Sumqayıt şəhər İcra Hakimiyyəti
Sumqayıtlılarının nəzərinə!

1998-ci ilin fevralında baş vermiş Sumqayıt hadisələri ilə əlaqədar olaraq məhkum edilmiş şəxslərin valideynlərindən, qohumlarından və ya ailə üzvlərindən xahiş edilir ki, sentyabrın 11-də, cümə günü axşam saat 18-də kimyaçıların S.Vurğun adına mədəniyyət sarayının qarşısına toplaşsınlar.

“Sumqayıt” (Sosialist Sumqayıtı) 10 sentyabr 1992

Fevral hadisələri

Rəyasət heyətinin “Sumqayıt şəhərində 1988-ci ilin fevral ayında baş vermiş hadisələrə siyasi qiymət verilməsinə nail olmaq üçün görüləcək tədbirlər haqqında” qərarında qeyd olunur ki, 4 il yarımından artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, Sumqayıt hadisələrinə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən siyasi və hüquqi qiymət verilməmiş, törədilmiş hadisələrin əsil mahiyyəti üzə çıxarılmamışdır. Bu səbəbdəndir ki, həqiqi günahkar-qara qüvvələr, talan və qırğınların əsil təşkilatçıları müəyyən olunmamışdır. Hadisələr vaxtı milli hissiyyatlarını boğa bilməyərək kütləyə qoşulmuş 6 nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, onlarla gənc cinayət məsulliyətinə cəlb olunmuşdur. Beləliklə, milli mənəviyyatımıza ağır zərbə endirilmiş, Sumqayıtın adına süni şəkildə qara ləkə yaxılmışdır.

Rəyasət heyətinin qərarı ilə 1988-ci ilin fevralında baş vermiş hadisələrin əsil mahiyyətini araşdırmaq, hadisələrə siyasi qiymət verilməsinə nail olmaq üçün şəhər Soveti sədrliyinin müavini R. Zeyniyevin başçılığı altında xüsusi komissiya yaradılmışdır. Hazırda islah əmək müəssisələrində cəza çəkən məhbusların zaminə buraxılması, vətəndaşlara bəraət verilməsi ilə əlaqədar respublika Milli Məclisinə müraciət, respublika səviyyəsində köməklik göstərilməsi xahiş edilmişdir.

Əhali ilə sıx əlaqə yaradılması, qaldırılan məsələlərin təxirəsalınmadan həll edilməsi, operativ məlumatlanmanın təmin edilməsi məqsədilə şəhər Sovetinin rəhbərləri vətəndaşları məhdudiyət olmadan, iş günü ərzində, hər gün qəbul edirlər. Bu və ya digər səbəblərə görə qəbula şəxsən gələ bilməyənlər 5-49-62, 5-31-50 və 5-79-51 nömrəli telfonlara zəng vura, öz arzu və təkliflərini çatdırıb bilərlər.

“Sumqayıt” (Sosialist Sumqayıtı) 08 oktyabr 1992

Kimdir müqəssir?

SSRİ-də demokratiya və aşkarlıq pərdəsi altında tətbiq olunan yenidənqurma siyasəti tezliklə ittifaq daxilində və onun hüduqlarından kənarlarda böyük iqtisadi çətinliklərlə qarşılaşdı. Bu siyasət tezliklə Sovet İttifaqında yaşayan çoxmilyonlu xalqların öz milli, mədəni hüquqlarının qaytarılması uğrunda aparılan mübarizə meydanına çevrildi. Ayrı-ayrı respublikaları, daha sonra ölkənin bütün hüduqlarını bürümüş bu hərəkət ölkənin ittifaq deyil imperiya olduğunu sübut etdi və imperiyanın dağılması qorxusu yarandı.

Öz xalqlarının istiqlaliyyətini tələb etməyə başlayan respublikalardan bir qismi Pribaltika respublikaları oldu. Tezliklə imperiyanın gözü olan Zaqafqaziya və Orta Asiya respublikaları da onlara qoşula bilirdi... Ona görə də hakimiyyət rəhbərləri imperiyanı qoruyub saxlamaq naminə yeni planlar hazırladı və dünyanın bir sıra dövlətlərini (başda ABŞ olmaqla) bu oyuna cəlb etdi.

SSRİ-nin düşdüyü bu vəziyyət Amerikada və digər kapitalist ölkələrində kök salmış böyük nüfuza malik “Daşnaksütyun” partiyasının üzərinə və Sovet İttifaqının demək olar ki, bütün ali orqanlarında yerləşdirilmiş erməni lobbisinə qol-qanad verdi. Daşnaklar mərkəzi hökumətin himayəsilə uzun illərdən bəri planlaşdırdıqları “Böyük Ermənistan” yaratmaq niyyətini həyata keçirməyə başladılar. Onlara himayədarlıq etməkdə mərkəzin əsas məqsədi imperiyanı qoruyub saxlamaq üçün tarixdə həmişə istifadə olunan milli münafişlər, xalqlar arasında düşmənçilik salmaq, özünün varlığını saxlamaq idi...

1988-ci il fevralın əvvəllərində Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsini respublikamızdan qoparıb Ermənistana birləşdirmək üçün bədnam “Qarabağ” və “Krunk” komitələri fəaliyyətə başladı. Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda yaşayan azərbaycanlılara hədə-qorxu gəlir, onları təhqir edir, mal-qara və əmlaklarını əllərindən alır və tələb edirdilər ki, öz yaşayış yerlərini tərk etsinlər.

Onlar gələcəkdə özlərinə haqq qazandırmaq üçün planlarını hiyləgərcəsinə həyata keçirirdilər, çünki qarşıda əvvəlcədən planlaşdırılmış “Sumqayıt hadisələri” var idi...

1988- ci il fevralın ikinci ongünlüyündə Azərbaycan xalqına qarşı başlanmış genosid hərəkətinə Ermənistan hökuməti birbaşa rəhbərlik edir, mərkəz isə susurdu... Nəticədə, ilk qan töküldü. Fevralın 22-də Əsgəranda ağdamlı iki gənc düşmən gülləsinin qurbanı oldu. Masis və Qafan rayonlarında vəziyyət daha da gərginləşdi və ilk qaçqınlar axını Azərbaycana üz tutdu. Artıq “Sumqayıt əməliyyatı”na başlamaq olardı.

Daşnaklara, onların mərkəz və xaricdəki himayədarlarına aşağıdakı planları həyata keçirmək üçün faktiki səbəblər, bəhanələr lazım idi:

1. Sumqayıtda “azərbaycanlılar tərəfindən törədilmiş” erməni qırğını haqqında bütün dünyaya hay salmaqla Azərbaycan xalqını vəhşi millət kimi qələmə vermək və dünya ictimaiyyətində bu xalqa qarşı nifrət hissi oyatmaq.

2. Ermənistan SSR-də və DQ-da yaşayan azərbaycanlıları kütləvi sürətdə, vəhşicəsinə öz yurd-yuvalarından didərgin salmaq və bu genosid hərəkətinə məhz əks tədbir kimi qələmə vermək.

3. Sumqayıt hadisəsindən sonra Bakı və Sumqayıtdan qaçqın düşmüş ermənilərin hesabına DQ-da əhalinin tərkibini ermənilərin xeyrinə dəyişmək və bununla da vilayətdə gərginliyi daha da artırmaq.

* * *

4. Ən başlıcası “Krunk” və “Qarabağ” komitələrinin planlarından xəbərsiz olan və ya bu bədnam niyyətlərdən az təsəvvürü olan erməni xalqının gözündə düşmən türk obrazını təzələmək.

Sumqayıt hadisələrindən bir neçə gün qabaq xəbər tutan, uzun illər “Krunk” və “Qarabağ” komitələrinə hər cür yardım edən ermənilər artıq şəhəri ərək etmişdilər. Onların əksəriyyəti özlərinə məxsus olan pulları əmanət kassalarından götürmüşdülər. Bundan başqa, daşnaklar Sumqayıtda yaşayan gələcək qurbanların siyahısını, ev ünvanlarını da qabaqcadan müəyyən etmişdilər. Onlar “Krunk” və “Qarabağ” komitələrinə xidmət etməyənlər idi. Hadisələr vaxtı baş verəcək faciələri lentə almaq üçün də hər cür şərait yaradılmışdı.

DQ-nin özündə yaranmış son dərəcə gərgin vəziyyət və Erənistandan respublikamıza axıb gələn qaçqınlara yerli hökumətin biganə münasibəti əhali arasında haqlı narazılığa səbəb oldu. Qeyd etmək istəyirəm ki, qaçqınların bir hissəsi də vaxtilə məcburiyyət qarşısında öz doğma yurd – yuvalarını tərk edib Sumqayıta daimi yaşamağa gəlmiş qohumlarının yanına pənah gətirirdilər.

Fevralın 27-də şəhərə daxil olan cinayətkar qruplar əhali arasında ekstremist əhval-ruhiyyəli iş aparmağa başladılar. Onlar özlərini Ermənistandan qaçmış azərbaycanlılar kimi qələmə verib, ermənilərin azərbaycanlılara necə divan tutduqlarından danışmağa başladılar.

Belə söhbələr Sumqayıt camaatını çaş-baş saldı, fevralın 27-də təhrikçilər əhalinin az səbatlı qüvvələrini, xüsusən gəncləri özlərinə inandıraraq cürbəcür şüarlarla meydana topladılar. Miting başladı. Mitingdə Sumqayıtda yaşayan ermənilərə divan tutmaq çağırışları eşidildi. Şəhər rəhbərliyi əhalini səbrli, təmkinli olmağa çağırırsa da, artıq gec idi, düşmən öz işini görmüşdü. Elə həmin andan qanuna zidd hərəkətlər baş alıb getdi. Hüquq mühafizə orqanlarının səlahiyyəti də, artıq dayandırılmışdı. Əsil faciə bundan sonra başladı. Fevralın 28-i və 29-u “cinayətkar dəstə” şəhərimizin azyaşlı, emosiyalara uymuş gənclərin kortəbii axını ilə məqsədlərinə nail oldular, özləri isə vaxtında aradan çıxdılar....

Mart ayının 2 –də Stepanakertdə “Sumqayıt genosidi”nə abidə ucaldıldı. Sumqayıtlılar isə “Bu necə olub, bu kimin işidir?” sualları ilə çaş – baş qalmışdılar.

Sumqayıt hadisələri vaxtı və bir neçə gün sonra respublika mətbuatı, televiziya susur, DQMV-də və Ermənistanda baş verən hadisələr barədə bir kəlmə də demirdi, daşnaklar isə uctalıqla çəkib hazırladıqları videofilmləri bütün dünyaya nümayiş etdirirdilər. Bizim televiziya və qəzetlərimiz yenə də çox iyrənc bir mövqə tuturdu: ermənistanlı tələbələrini studiyaya dəvət edir, qəzet səhifələrində onların dilindən and- aman edirdilər ki, Ermənistanda azərbaycanlılara qarşı heç bir cinayət törədilməmiş, deyilənlər şayiədir. Bu cür çıxışlar düşmən dəyirmanına su tökür və bir başa sübut edirdi ki, bəli, Sumqayıtda ermənilərə qarşı törədilən cinayətlər bir növ “genosiddir”.

Sumqayıt hadisələrinin ilk günlərində şəhərdə ordu hissələri görünməyə başladı, fevralın 28-29 na keçən gecə şəhər üzük qaşı kimi haşyələnmişdir. Ən dəhşətli faktlar da məhz 28-29 -na təsadüf edir. Hadisələrin ən gərgin günlərində şəhərdə lazım qədər ordu hissələri var idi.

Sonra SSRİ Prokurorluğu Sumqayıtda baş verən hadisələrə qiymət vermək, yəni Sumqayıt hadisələrinin təqsirkarlarını, cinayətkarları üzə çıxarmaq üçün istintaqa başladı. İlk baxışda gözləmək olardı ki, nəhayət, əsl həqiqət üzə çıxacaq, təəssüf ki, belə olmadı.

Hüquq-mühafizə orqanları şəhərdə kütləvi həbslərə başladılar. Xüsusən, azyaşlı gənclər günahlı-günahsız həbs edilib, istintaqa cəlb olundu. Onların əksəriyyəti küçələrdə “Qarabağ bizimdir!” və s. şüarlarla çıxış edənlər idi. Sübut, dəlil olmadığı üçün bir hissəsi cərimələrlə həbsdən buraxıldılar, təxminən 90 nəfərin cinayət işi üzrə istintaq başlandı. Sonralar məlum oldu ki, onların əksəriyyəti günahsızdır. Əsl cinayətkarlar artıq aradan çıxmışdılar və ya onlar istintaq orqanlarını maraqlandırmırdı...

Sumqayıt hadisələrini əvvəlcədən hazırlandığını və hansı qüvvələr tərəfindən idarə olunduğunu sübut etmək üçün bir neçə rəsmi faktı oxuculara çatdırmağı lazım bilirəm. Hadisələrin şahidi olmuş adamların dediklərindən .(Bax: “Novoye vremya”jurnalı, 19.05.89, № 21 səh. 31-32).

Aram Ohanyan (1938-ci ildə Stepanakertdə doğulub, çilingər- quraşdırıcı, Sumqayıta yollayışla gəlib): “Aydın 27 də böyük mitinq oldu. Mitinqdə çıxırırdılar: “Ermənilər, bizim şəhərdən rədd olun!”. Bu vaxt mitinq keçirilən yerə nömrə nişanı olamayan qara “Volqa” gəldi. 25-30 yaşlarında bir dəstə gənc maşına yaxınlaşdı. Maşında onlara nəisə dedilər. Bundan sonra camaat dəstələrə bölündü və məhəllələrə dağılımağa başladı. Aydın 28 də səhər isə şəhərdə bandit dəstələri gəzməyə başladı. Onlar haray-qışqırıq salır, əllərində plakatlar aparırdılar “Ermənilərə ölüm!”. Meydanda respublikaların gerbləri asılan yerdə erməni gerbini çıxarıb atdılar. Sonra talanlar başlandı. Talançıların əlində maşınlar da var idi. Maşınlarda narkotik maddələr, araq paylayırdılar”.

Sergey Ovanesyan (1930-cu ildə Stepanakertdə doğulub, Sumqayıta 1959-cu ildə yollayışla gəlib, elektrik işləyib): “Bir azərbaycanlı bizə - bir neçə erməniyə dedi ki, tez çıxın gedin, meydanda qışqırırlar ki, erməniləri öldürmək lazımdır. Soruşdum ki, sən kimsən, mən kim öldürə bilər ? Bəyəm bizdə Sovet hakimiyyəti yoxdur? Meydana gedəndə gördüm ki, izdiham artıq 34 məhəlləyə üz tutmaqdadır”.

... Biz dekabrda Sumqayıtda olarkən “əks tərəfin” danışıqlarında çox şeylərin, hətta xırda detalların belə uyğun gəldiyini görürdük. Məqalə müəllifləri (Ksenyan Myalo, Pyotr Qonçarov)

“Fevralın 20-dən başlayaraq şəhərin küçələrindən 14-15 yaşlı yeniyetmələr o tərəf bu tərəfə qaçaraq qışqırırdılar: “Gəlin mitinqə gedək! Qarabağı vermərik”. Onların hamısı məktəbli idi, bəziləri isə heç yerdə oxumurdular. Aydın 27 –də isə saat 18 –də mərkəzi meydanda 500-600 adam toplaşdı.

* * *

Onların arasında çoxlu yeniyetmə vardı. 18-25 yaşlı gənclər də az deyildi. Yaşlı adamlar da var idi. ” Mitinq qaranlıq düşənə kimi uzandı. Şəhərdə vəziyyətin həyacanlı olduğuna görə həmsöhbətimiz – respublikanın qabaqcıl ali məktəblərindən birinin rektoru inistituta qayıtdı, sonra tələbələrə söhbət etmək üçün yataqxanaya getdi. “Gecə yarısı 2 jiquli və yük maşını yataqxanaya yaxınlaşdı, maşınların içi cavanlarla dolu idi, özü də onlar yerli deyildilər- deyə, rektor bizimlə söhbətə başladı. Onlar çıxırmağa başladılar: “Tələbələr, düşün aşağı, gedək bizimlə mitinqə. Çıxmasanız yataqxanayı da yandıracağıq, institutu da”. Sonra çıxıb getdilər. Mən şəhər partiya komitəsinə zəng vurdum, oradan cavab verdilər ki, ” həmin adamlar ekstremistlərdir, özü də gəlmədirlər, indi tutub saxlanılıb və şəxsiyyətləri müəyyənləşdirilir”. Gecə saat 2 də isə Şəhər Partiya komitəsindən özləri zəng vurub dedilər ki, müəsisələrdə talanlar başlanıb. Meydan yenidən adamla dolub. Orada indi 3-4

min adam vardır. Ayın 28-ni şəhər mühasirə vəziyyətində keçirdi. Tələbələri yataqxanadan buraxmırdılar. Ancaq növbətçi olanlar ərzaq dalınca gedirdilər. Ayın 29 da səhər saat 9.50 - də 600 nəfərə qədər adamın instituta tərəf gəldiyini gördüm. Birinci sırada əllərində benzin dolu butulkalar, armatur hissələri tutan dəhşətli , qarasifət adamlar gəlirdi. Onlar ermənilərin ələ verilməsini və tələbələrin nümayiş buraxılmasını tələb edirdilər . Nə etməli? Ağsaqqılları – yaşlı professorları qabağa çıxartdım.

Onlar saat yarıma yaxın izdihamın qabağını saxlaya bildilər. Sonra kütlə onları sıxışdırdı, şüşələr cingildədi. Mən zəng vurub, qoşun göndərilməsini xahiş etdim. Qoşun artıq şəhərə girmişdi. Ağsaqqallar izdihamın qarşısını saxlaya bilmədikdə 4 qadın irəli çıxıb diz üstə çökdü: “Əvvəlcə bizi öldürün, sonra üstümüzdən keçin gedin...O, saat göründü ki, dəstədəkilərin çoxu narkotikin təsiri altındadır. 16 yaşlı bir yeniyetmə əlindəki qutunu qolayladı, bu zaman bir qadın onu qucaqladı: “Elmə, elmə oğlum”. Yeniyetmənin gözləri sanki şüşədən idi, elə bil yuxuda idi... Həmsöhbətimiz təsdiq edirdi ki, müxtəlif maşınlar var idi: QAZ, UAZ, RAF markalı nömrəsiz maşınlar. Maşınların içərisində isə yaxşı geyinmiş adamlar var idi. Ancaq hələ hadisələr başlamamışdan qabaq söhbətlər gəzirdi ki, şəhərdə gəlmələr var, onlar hərc-mərclik yaradır, nifaq salırlar. Hamı təəccüblənirdi ki, görəsən, niyə onları yaxalayıb həbs etmirlər. Bir çoxları heç mehmanxanada da gecələmirdi. Şayiələr gəzirdi ki, bu adamlar şəhərdən 15-20 km aralıda yerləşən ətraf qəsəbələrdə qruplaşırlar”.

Məncə, yuxarıda deyilənləri şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Lakin müqayisə üçün 1989-cu ilin iyununda ölkənin başqa regionunda - Fərqanə vilayətində eyni ssenari üzrə həyata keçirilmiş hadisələri əks etdirən bir epizodu da oxucuların nəzərinə çatdırmaq yerinə düşər: “Adama elə gəlir ki, tufanın yaxınlaşdığını xəbər verən heç bir əlamət yoxdur. Səhərdən Taşlakda sakitlik hökm sürürdü. Ancaq saat 10 radələrində “Avrora” kinoteatrının yanında qızışmış izdiham toplaşmağa başladı. Onları sakitləşdirmək üçün raykom işçiləri hadisə yerinə gəldilər. Ancaq bu da kömək etmədi. Çox təəccüblüdür ki, düşmən əhval-ruhiyyədə olan adamların arasında demək olar ki, yerli əhalidən, yəni taşlaklılardan heç kim yox idi. Məhz onlar, yəni düşmən əhval-ruhiyyədə olanlar Mesxeti türklərinə divan tutmağa çağırırdılar və tezliklə “İnternasional” küçəsinə üz qoyub qarşılarına çıxan hər şeyi darmadağın etdilər. İnsanlar qırılır, evlər od tutub yanırıdı”. (“Fərqanskaya pravda” qəzeti, İ. Korolyov).

1988-ci il fevral hadisələrindən sonra Qorbaçov yüksək dairələrdə “Sumqayıt faciəsinə” siyasi qiymət verilməsinə tərəfdar çıxmıdı. Həm də onun danışığında belə çıxırdı ki, guya o, bizim nümayəndələrin tərəfini saxlayır. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin “əməliyyatın” yüksək dairələrdə idarə olunması faktı ortaya çıxıb bilərdi. Sonra daşnaklar da bu işə bərk girişmədilər. Onlar elə siyasi qiymətsiz də istədiklərinə nail olmuşdular.

Həmin dövrlərdə Sumqayıt faciəsində azərbaycanlıların vəhşiliyindən bütün dünya mətbuatı yazır, ittifaq televiziya və qəzetləri Borovik kimilərin əli ilə xalqımızın ünvanına cürbəcür iftiralər yayırdı. Azərbaycan xalqı isə dünya ictimaiyyətindən, ittifaq hökumətinin obyektivliyindən tam əlini üzərək, əsil həqiqəti eşitmək üçün gözlərini respublika televiziyasına, yerli qəzet və jurnalların səhifələrinə dikmişdilər. Təəssüf ki, bu günə qədər erməni daşnaklarının devizinə çevirilən “Sumqayıt genosidi”nin əsl mahiyyəti nəinki dünya ictimaiyyətinə, heç Azərbaycan xalqının özünə də çatdırılmayıb.

Mənim üçün son dərəcə ağır olsa da qeyd etmək istəyirəm ki, sevimli şairimiz, ağsaqqalımız B. Vahabzadənin “Gəlin, açıq danışaq” kitabında (1988-ci ilin iyun ayında çapa imzalanmışdır) müəllifin

Sumqayıt hadisələrinə münasibəti ilə tanış olandan sonra məndə belə bir təsəvvür yarandı ki, Bəxtiyar müəllim həmin kitabda qati düşmən tərəfindən məharətlə həyata keçirilmiş son dərəcə siyasi xarakter daşıyan “Sumqayıt faciəsi”nə öz münasibətini bildirərkən çox tələsib. Müəllif yazır: “Sumqayıt hadisələri, heç şübhəsiz, Stepanakertdə və Ağdamda baş vermiş hadisələrlə, bu hadisələrdən sonra Azərbaycana axıb gəlmiş azərbaycanlı qaçqınlarla bağlıdır. Bu qaçqınların acınacaqlı vəziyyəti, yerli hökumətin onların taleyinə biganə münasibəti qəzəb doğurdu və bu qəzəb həyacana çevrildi. Lakin məni burada başqa bir şey maraqlandırır. Bəs niyə Əsgəranda baş verən cinayət Ağdamda əks reaksiya əmələ gətirmədi, toqquşma qırğına çevrilmədi. Sumqayıtda isə qaçqınlar gələn kimi talan, qırğın, ölüm baş verdi.

... Bəs niyə minlərlə kommunistin, yüzlərlə təbliğatçısı, və təşfiqatçısı olan fəhlə şəhəri Sumqayıtda bu qisas alovunun qarşısı alınmadı? Böyük hadisənin olmasını mən təbii hesab edirəm.”

Yuxarıda Sumqayıt hadisələrinin kimlər tərəfindən, və necə həyata keçirildiyini az- çox sübut etməyə çalışmışam. Və bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, “Sumqayıt faciəsi”ni qaçqınlarla bağlamaq ən azı ədalətsizlikdir, yada salaq ki, Sumqayıt faciəsinə qədər Ermənistanda yaşayan 200 minə yaxın azərbaycanlının o dövrə qədər heç 12%-i öz yurd-yuvasını tərk etməmişdir, özü də Sumqayıta gələn hər bir qaçqının Ermənistanda onlarla qohum-əqrabası, doğma xalqının 100 minlərlə oğul və qızları qalmışdır. Heç bir ağıllı adam Sumqayıtda yaşayan 5-10 erməniyə qarşı vəhşilik törədib minlərlə həmvətəninin həyatını təhlükə altında qoymazdı. Söz yox ki, əgər mən şüurlu sürətdə çoxluqdan istifadə edib, “azı” məhv edirsə, əks tərəfin əks tədbiri labüddür. Ona görə də ilk qaçqınlar Sumqayıta, Bakıya erməniləri qırmağa yox, Azərbaycan hökumətindən, Azərbaycan xalqından imdad diləməyə gəlmişdilər.

* * *

Qaldı ki, əgər Bəxtiyar müəllimin sumqayıtlıların ağsaqqalı olub –olmamasına, ümumxalq ənənələrinə sadıqlıqlarına şübhəsi varsa, sumqayıtlılar son hadisələrdə öz müdrikliklərini nümayis etdirərək hələ siyasi nöqteyi – nəzərdən düşməni çıxılmaz vəziyyətdə qoydular.

Belə ki, SSRİ Ali Sovetinin 15 yanvar qərarından sonra təcavüzkar ordu lazım oldu-olmadı respublikamızın bir sıra şəhər və rayonlarına daxil olub məlum vəhşiliklər törədən günlərdə söz yox ki, düşmən hər cürə vasitələrə əl ataraq ordunu Sumqayıta da yeritmək fikrində idi. Hətta yanvarın 20-si şəhər bütün sumqayıtlılar matəm, göz yaşları içərisində olduğu anlarda, camaatın içərisinə erməni nümayəndələri salır və bilərəkdən onlara qarşı qanuna zidd hərəkətlər törədilməsinə nail olmaq istəyirdilər ki, bu yolla çaxnaşma salıb qanlı ordunu şəhərə yeritsinlər. Lakin sumqayıtlılar düşmənin hiyləsini vaxtında başa düşdülər, şəhər ziyalılarının xə AXC-nin Sumqayıt şöbəsi fəallarının böyük səyi ilə son dərəcə mətinlik göstərərək, ordunun şəhərə daxil olması üçün kiçik bir zəmin də olsa yaratmadılar.

Böyük təəssüf hissilə qeyd etmək istəyirəm ki, bəzi dairələr 13-15 yanvar Bakı hadisələrini də qaçqınlarla bağlayır. Biz hadisələrdən sonra respublika və mərkəzi qəzet səhifələrində verilən yazılarda bunun şahidi olduq. Hadisələrə verilən tələm-tələsik, qeyri-obyektiv, düşünülməmiş qiymət Ermənistandan öz yurd – yuvasının tərk edib, respublikamıza pənah gətirən didərginlərlə yerli camaat arasını “məlum qüvvələr” tərəfindən vuran ikinci zərbədir.

Sumqayıt hadisələrinin necə cərəyan etdiyini və hansı taktiki planlarla həyata keçirildiyini yada salsaq, görürük ki, mahiyyətcə 13-15 yanvar Bakı hadisələri də eynilə Sumqayıt hadisələrinin

ssenarisi ilə davam etdirildi. Yenə də bir neçə gün qabaq DQ-da, respublikamızın Ermənistanla sərhəd rayonlarında vəziyyət ani sürətdə gərginləşdirildi (yada salaq: Xanlar rayonu, Çaykənd, Kamo kəndlərində yaranmış vəziyyət, nömrəsiz vertalyotlar, BTR-lər və s.) Eyni zamanda əsil vəziyyət bilərəkdən mərkəzi televiziya və mətbuat vasitəsi ilə təhrif olundu. Bir sözlə, Azərbaycan xalqının qəti ayağa qalxması üçün zəmin yaradıldı...

Mərkəzi və respublika hökumətinin daşnakların azgınlıqlarına olan biganə münasibətinə cavab olaraq Xalq yanvarın 13-də AXC-nin təşkil etdiyi mitinqdə iştirak etmək üçün “Azadlıq” meydanına toplandı. Mitinqdə respublikamızda yaranmış real vəziyyət kütlələrə izah olundu. Sonra düşməne müqavimət göstərmək, müdafiə olunmaq üçün yollar müəyyənləşdirildi. Elə həmin anlardaca şəhərdə, Sovetlər evinin yanındakı yaşayış binalarında xüsusi tapşırıqlı qüvvələr talanlar, qırğınlar törətməyə başladılar. Mitinqdən sonra isə evlərinə dağılışan 100 minlərlə adamdan bəzi emosiyalarını idarə edə bilməyən gənclər işin nə yerdə olduğunu qavramayaraq iğtişaşlara qoşuldu. Nəticədə ümumiyyətlə, 13-15 yanvar hadisələri AXC-nin onun timsalında isə Azərbaycan xalqının adına yazıldı.

Mən mitinqdə dəfələrlə AXC-nin liderlərinin xalqa müraciət edib, onları Bakıda heç bir qanuna zidd hərəkətlərə yol verməməyə çağırdıqlarının şahidi oldum. Əfsus ki, evə dönərkən küçələrdə gördüyüm mənzərələr mənə xalqımın ürək yandıran bir misalını xatırlatdı: “Sən saydığını say, gör fələk nə sayır...”

Bəli, fələk saydığını saydı. Azərbaycan xalqı yenidən dünya ictimaiyyətinin gözündə rüsvay edildi, yanvarın 19-20-nə planlaşdırılmış “Bakı əməliyyatına” don geyindirildi.

Yuxarıda qeyd olunan fikirlərə əlavə etsək ki, həmin günlər (13-15 yanvar) respublikamızda DİN –in əməkdaşlarının silahları bilərəkdən yığılmış, aparat iflic vəziyyətinə salınmışdı. Hətta şəhərdə yerləşdirilmiş 12 minlik daxili qoşun hissələrinin işə qarışmaması haqda da tapşırıq verilmişdi, onda biz həmin faciələrin birbaşa “kimlər” tərəfindən təşkil olunduğu sualına cavab tapmış olarıq...

Əgər 2 il bundan qabaq Sumqayıtda təşkil olunmuş hadisələrin iç üzünü açılsaydı, hadisələrə hüquqi və siyasi qiymət verilsəydi, düşmənin taktika və strategiyası vaxtında xalq kütlələrinə başa salınsaydı, 13-15 yanvar Bakı hadisələrindən qabaq şəhərdə çoxluq təşkil edən sağlam qüvvələr hadisələrin qarşısını vaxtında ala bilərdilər.

Başımıza gələn bütün müsibətlər, söz yox ki, Azərbaycan KP MK-nın, respublika Ali Sovetinin, hüquq – mühafizə orqanlarının, respublikamızdan olan SSRİ xalq deputatlarının, bəzi üzdənirəq ziyalılarımızın qətiyyətsizliyinin nəticəsidir.

Xalqımıza qarşı iki il bundan qabaq başlamış və bu gün də davam edən “qəsdilər” eyni ssenari üzrə qurulsa da, ayrı-ayrılıqda analiz edilməli, xalqa çatdırılmalıdır. B. Vahabzadə demiş, “çox qəribədir, heç olmasa xarici mətbuat bu məsələdə həqiqəti yazır, biz... isə burada yalan və böhtanlar içərisində çabalayırıq”. O, “Azərbaycan” qəzetində çap olunmuş fransız jurnalistinin Sumqayıt hadisələri haqda fikirlərini nəzərdə tutur (bax: “Yeni fikir” 1990 cı il, № 6). Səmimi etirafdır. Bəli əgər biz bu gün iki il bundan qabaq gözlərimiz önündə törədilmiş “Sumqayıt faciəsi” ətrafında söhbət düşəndə hansısa bir fransız jurnalistinin dəlillərinə əsaslanırıqsa (özü də çəkinə-çəkinə), bu hal doğrudan da acınacaqlıdır.....

* * *

“Elm” qəzetinin 13 may 1989-cu il tarixli nömrəsində akademik Ziya Bünyadovun “Nə üçün Sumqayıt?” yazısını oxuduqdan sonra son dərəcə sevindim. Yazıda erməni daşnaklarının tarix boyu eyni ssenari üzrə türk xalqlarına qarşı törətdikləri alçaq əməllər çox gözəl dəlil və sübutlarla oxucuya çatdırılır. Yadınızdadırsa, “Nə üçün Sumqayıt?” aşağıdakı girişlə başlayırdı: “Bu günlərdə yerevanlı həmkarım professor P. Muradyan “Akademik Bünyadova düşünmək üçün ” qeydi ilə A. Hovanesyanın Ermənistan KP MK-nın orqanı “Kommunist” qəzetinin 2 noyabr 1988-ci il nömrəsində dərc edilmiş “Suayrıcı” sərlovhəli məqaləsini mənə göndərmişdi. Ə. Əhmədovun, İ. İsmayılovun və Y. Cəfərovun cinayət işi üzrə Moskvada məhkəmə iclasının gedişini nəql edən A. Hovanesyan Sumqayıt hadisələrini öz bildiyi kimi, erməni xalqının keçmişinə bağlamaqla şərh edir. O, Azərbaycan ziyalılarına müraciət edərək onları 1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş verən hadisələrə qiymət verməyə çağırır və dərhal belə bir cavabın mümkünlüyünü qətiyyətlə rədd edir: “Bizə cavab lazım deyil, cavab bizə ayağıdır”.

Muradyanın Z. Bünyadova yazdığı məktubla tanış deyiləm və Hovanesyan SSRİ Ali Məhkəməsində iclasın gedişini necə şərh edibsə, bilmirəm. Lakin onu bilirəm ki, Muradyan Azərbaycan ziyalılarını nədə ittiham edibsə, çox düz edib və mən onu haqlı sayıram. Ona görə ki, hələ heç bir Azərbaycan ziyalısı və yaxud deputatı Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verməyi tələb etməyib. Üstəlik, Moskvada Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun məhkəmə prosesində respublikamızın nə bir şairi, yazıçısı, hüquqşünası, nə də mətbuat orqanlarının nümayəndələri iştirak etdilər. Prosesdə düz bir ay erməni millətçiləri meydan suladılar və nəticədə öz istəklərinə nail oldular.

Həmin məhkəmə prosesində təkə müttəhimlər yox, bütün Azərbaycan xalqı ittiham olunurdu. Ona görə də zalın digər tərəfində respublikamızın ictimaiyyətinin nümayəndələri oturmalı idi...

Sumqayıt hadisələri ilə bağlı məhkəmə prosesinin gedişinə respublikanın bu cür soyuq münasibəti o demək idi ki, bəli biz günahlarımızı boyunumuza alırıq, o üç nəfəri də veririk sizin ixtiyarınıza - istəyirsiniz asın, istəyirsiniz güllələyin. Bu cür münasibətə nə ad vermək olar? Biganəlik, yoxsa qorxaqlıq?

Bu yazıda 1988-ci il oktyabrın 18-dən noyabrın 18-dək davam edən məhkəmə prosesinin gedişini və nəticəsini faktlara əsaslanaraq, işıqlandırmağa çalışacağam. Lakin bu başdan qeyd edim ki, elə həmin məhkəmədə ittiham olunan Cəfərovun və İsmayılovun cinayət işləri yenidən istintaqa qaytarılmışdır və sonralar məlum olmuşdu ki, onlar sadəcə olaraq Sumqayıt iğtişalarında iştirak ediblər və onlara qarşı əvvəlki ittihamlar sübuta yetirilməyib. Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsi yenidən Cəfərovun və İsmayılovun məhkəmə işlərinə baxmış və onları məhrum etmişdir.

İndi görək Əhməd Əhmədov kimdir və ona təyin olunan cəza ədalətliymi?

Ə. Əhmədov 1964-cü ildə Sumqayıtda anadan olub, orta texniki peşə təhsili var. 1982-84-cü illərdə hərbi börcünü layiqincə yerinə yetirib, sonra əmək fəaliyyətinə başlayıb. Sumqayıt hadisələri vaxtı Sumqayıt xovlu iplik fabrikində fəhlə işləyirdi... Atası İman kişinin yaşı 70-i haqlayıb. Ömrünün 28 ilini Sumqayıt alüminium zavodunda fəhlə işləyib. Təqaüdədir. Anası Telli də təqaüdədir. Valideynlər gözəl arzularla yaşayırdılar, sonbeşiklərini el adəti ilə nişanlamışdılar və 1988-ci ilin yayında toy etmək niyyətində idilər

* * *

Ə. Əhmədov fevralın 27-28- də Sumqayıtda baş verən hadisələri bir sakin kimi izləmiş, lakin həmin günlər səbrini cilovlayaraq iğtişaşlara qoşulmamışdı. Fevralın 29-u (həmin gün həftənin birinci günü idi) səhər işə yollanmış, işdən evə gələrkən şəhərin küçələrində gördüyü mənzərələr onda tam təsəvvür yaratmışdır ki, həqiqətən Ermənistan SSR-də və DQMB-də vəziyyət eşitdiklərindən çox gərgindir. Əhmədov daxili milli hisslərdən doğan qüvvənin hökmü ilə millətinin, torpağının müdafiəsi üçün öz üzərinə düşən borcu hiss etmiş, kütləyə qoşulmuşdu... hadisələrdən bir qədər sonra SSRİ Prokurorluğunun istintaq işləri üzrə müavini Qalkinin rəhbərliyi ilə şəhərdə kütləvi təqiblər başlandı. Yəni onlar həbslər vaxtı hadisələrin əsl təşkilatçılarını, caniləri yox, günahsız adamları (tutulanların əksəriyyəti azyaşlı uşaqlar idi) zindanlara doldurdular.

1988-ci il martın 12-də prokurorluğun bir qrup nümayəndəsi Əhmədgilə basqın etmiş, onu vanna otağından yarımçılpaq vəziyyətdə sürükləyib həyətdəki maşına mindirmiş, qoca valideynlərin hiçqırıqlarına, yalvarışlarına baxmayaraq evi tarmar etmişlər. Yoxlama vaxtı Əhmədovun yaşadığı evdən ev sakinlərinə məxsus olmayan bir çöp də tapılmamışdır.

1988-ci il oktyabrın 18-də SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun məhkəmə prosesinə başladı, müttəhimlərin məhkəmə işlərinə respublikamızda baxılmalı olduğu halda hökumət rəhbərləri "Ermənistan ictimaiyyətinin xahişini" üstün tutdular. Sən demə, məhkəmə prosesini Moskvada təşkil etməklə yuxarı dairələrin başqa məqsədi varmış.

Məhkəmə prosesi başlayan gün "Zaman" proqramı bütün dünyaya hay saldı ki, bəs, Sumqayıt hadisələrində "başkəsən" üç nəfərin məhkəmə işinə başlanır. Ertəsi gün mərkəzi qazetlər də bu barədə ictimaiyyətə məlumat verdilər: "Moskvada, SSRİ Ali Məhkəməsinin binasında Sumqayıtda kütləvi iğtişaşların baş verməsində müqəssir olan şəxslərin mühakiməsi başlamışdır. Müttəhimlər kürsüsündə əyləşən Ə. Əhmədov, İ. İsmayılov, Q. Cəfərov talanlar, yanğınlar, qətilərlə nəticələnən kütləvi iğtişaşların təşkilində yaxından iştirak etməkdə təqsirləndirilirlər. Məhkəmə prosesinə SSRİ Ali Məhkəməsinin üzvü R. K. Brize sədrlik edir. Məhkəmənin tərkibinə SSRİ Ali Məhkəməsinin xalq iclasçıları V. A. Yaşın, A. Q. Abdullayev, Z. M. Sadıqova icra edirlər ("İzvastiya" qazeti, 19.10 1988-ci il)

Məhkəmə prosesinin gedişi elə ilk günlərdən sübut edirdi ki, istintaq zamanı müttəhimlərin təqsirləndirilməsində çoxlu uydurma ittihamlara yol verilib. SİTA prosesin ilk günləri barədə belə məlumat verirdi "... SSRİ Ali Məhkəməsinin iclas salonu. Mühafizə dəstəsi müttəhimləri – Ə.İ. Əhmədovu, İ. A. İsmayılovu, Y. Q. Cəfərovu salona gətirir. Zahirən adi adamlardır. Gənclərdir. Hətta çox gənc. Bu gün artıq aydındır ki, hüquqa zidd hərəkətlərdə DQMV-də və Ermənistanda hadisələr ətrafında yalan şayiələr təsiri altına düşmüş səbatsız, naşı adamlar iştirak ediblər". (Təsir altına düşmüş səbatsız, naşı Ə. Əhmədov ən ağır cəzaya layiq görüldü). Adam inanmaq istəmir. Adama elə gəlir ki, prosesdə olanların hamısının ürəyində beynində bir sual gəzir: bu necə olur? Məhkəmə bu suala da cavab verməlidir. (bax: "Komunist", 23 oktyabr 1988-ci il)

İttihamnamələr vərəqləndikcə şahidlər dindirildikcə məlum olurdu ki müttəhimlərin hər üçü heç də istintaq orqanlarınınin təqsirləndirdiyi dərəcədə günahkar deyillər. Onlar sadəcə olaraq həmin hadisələrdə iştirak ediblər, lakin heç bir cinayətə əl atmayıblar. Hadisələrin bu cür gedişi,

yəni ittihamlar subuta yetmədikcə, əlaqələdar idarələr məhkəmə heyətinə təzyiq göstərir, mütəhhimlərə ağır cəzalar təyin olunmasını tələb edirlər.

O dövrdə SSRİ Ali Məhkəməsinin sədri V. Terebilovun “Novoye vremya” jurnalında müsahibəsi çap olunub. Terebilov məhkəmə proseslərinə yuxarıdan, xüsusən partiya aparatından təzyiqlər olduğundan şikayətlənir və tələb edirdi ki, məhkəmələr müstəqil olmalıdır və s. Sonra Terebilov qeyd edir ki, hazırda SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun, Cəfərovun, İsmayılovun və Çurbanovun məhkəmə proseslərinə baxıb (bax: “Novoye vremya”, 28 oktyabr 1988-ci il). Məhz yuxarıların təzyiqi nəticəsində məhkəmə heyəti obyektivliyi, humanizmi bir tərəfə qoyub, Əhmədovun timsalında nəyin bahasına olursa-olsun “təşkilatçı” obrazı yaratmaq niyyətinə düşdü. Prosesdə iştirak edən düşüncəli adamlar (mən mütəhhimlərin vəkillərini, bəzi jurnalistləri nəzərdə tuturam) əmin idilər ki, bu cinayət işləri yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılacaq. Bu barədə məhkəmə prosesini şərh edən “Moskovskoye novosti” qəzeti 20 noyabr 1988-ci il tarixli nömrəsində yazırdı: “Vəkillər belə hesab edirlər ki, işin istintaqı tam aparılmayıb. Cinayətlərin təşkilatçıları üzə çıxarılmayıb, baş verməsinin səbəbləri və aşkar edilməyib”. Buna baxmayaraq 1988-ci il noyabrın 18-də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası belə bir qərar çıxarıb: Cəfərovun və İsmayılovun cinayət materialları yenidən yoxlanılmaq üçün istintaqa qaytarılsın. Ə. Əhmədov isə ən ağır cəzaya layiq görülsün.

Əvvəla, onu deyim ki, məhkəmə prosesində əvvəlcədən elan olunmuş 41a məhəlləsindəki 7 nəfərin kimlər tərəfindən öldürüldüyü sübuta yetirilmədi. Əhmədov isə naməlum başkəsənlərin təşkilatçısı kimi cəzalandırıldı. Axı icraçı məlum deyildisə təşkilatçını necə cəzalandırmaq olar?

* * *

İkincisi məhkəmə prosesində Əhmədovun hadisələr vaxtı təşkilatçılıq etməsi də heç sübuta yetirilməyib. Məhkəmədə şahidlərdən demək olar ki, heç biri Əhmədovu tanımayıb. Şahidlərin bəziləri isə ibtidai istintaq vaxtı Əhmədovun ziddinə verdikləri ifadələrdən məhkəmədə boyun qaçırıblar. Onlar etiraf ediblər ki, müstəntiqlər onları döyüb, incidib, zorla yalan ifadələr vermələrinə nail olublar.

Qaldı SSRİ Ali Məhkəməsi kolleksiyası Əhmədovdan “təşkilatçı” obrazı yaratmasına, bunu hökmün mətnilə tanış olan hər kəs başa düşər. Bunun üçün hüquqşunas olmaq lazım deyil. Sadəcə, Sumqayıt hadisələrinin necə cərəyan etdiyini hansı günlərə təsadüf etdiyini yada salmaq kifayətdir.

Hökmdə yazılır :

“SSRİ Ali Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kolleksiyası qərar alır:

Müttəhim Əhmədov 1988-ci ildə fevralın 29-da Azərbaycan SSRİ Sumqayıt şəhərinin 41a məhəlləsində talanlar, dağıntılar, qətlər, yanğınlar və başqa cinayətlərlə nəticələnən kütləvi iğtişaşlar təşkil etmiş və bu iğtişaşlarda yaxından iştirak etmişdir. Əhmədov xuliqan niyyətlərlə A. A. Babayani qəsdən öldürməyə cəhd etmiş və daha 7 nəfərin bilərəkdən xüsusi amansızlıqla öldürülməsinin iştirakçısı olmuşdur.

Əhmədovun cinayət hərəkətləri konkret olaraq aşağıdakı şəkildə özünü göstərmişdir:

1988-ci ilin fevralın 29-da saat 14 –də Əhmədov özbaşına iş yerini tərk edib getmiş, təxminən saat 15-də Sumqayıt avtovağzalı ərazisində kortəbii sürətdə keçirilən mitinqdə iştirak etmişdir. Əhmədov şəxsiyyəti müəyyən olmayan (!) bir nəfərdən meqafonu almış və erməni millətindən olan vətəndaşlaradivana tutmağa çağırılmışdır. Öz ətrafına çox saylı talançılar dəstəsi yığan Əhmədov təqribən saat 17-də bu dəstəni 41a məhəlləsinə gətirmişdir. Bir əlində meqafon o biri əlində balta tutan Əhmədov 3 saata yaxın bir müddət ərzində talançıların hərəkətlərinə rəhbərlik etmişdir. O, evlərin sakinlərinə təklif etmişdir ki, ermənilər yaşayan mənzilləri göstərsinlər. Əhmədov ermənilərin mənzillərini və əmlakını dağıtmağa, erməni millətindən olanları öldürməyə çağırılmışdır”.

Hökmün başqa bir yerində deyilir:

“Özünün bu cinayətlərdə iştirakı haqqında ifadə verən Əhmədov məhkəmədə göstərmişdir ki, 1988-ci il fevralın 29 –da saat 15 radələrində Atluxanovla birlikdə avtovağzalın yanına, kortəbii mitinqin keçirildiyi meydana gəlib. Çıxış edənlərdən eşidib ki, DQ - da ermənilər çoxlu azərbaycanlı öldürüblər. Bu, onda ermənilərə qarşı qəzəb hissi oyadıb. Ona görə hansısa bir oğlandan meqafonu alıb(?) ermənilərin yaşadığı 41a nömrəli məhəlləyə getməyi kütləyə təklif etmişdir. Həmin məhəlləyə getməkdə məqsəd DQ-da öldürülmüş azərbaycanlıların intiqamını ermənilərdən almaq imiş...”

Məhkəmə iclasında müttəhim sifətində dindirilən Əhmədov ona qarşı sürülən ittihamı yalnız bir qismində özünü müqəssir bilib: Sumqayıtın 41a nömrəli məhəlləsində baş vermiş kütləvi iğtişaslarda iştirak etməsini və bir də meqafondan istifadə edərək, bu iğtişəsin iştirakçılarını erməni millətindən olanların öldürülməsinə çağırmasını”...

Həmin faktları bir qədər aydınlaşdırmaq: Yuxarıdakı fikirlərdən etiraf olunur ki, Əhmədov işdən iki saat tez çıxsa da fevralın 29- da saat ikiyə qədər işdə olub. Bütün sumqayıtlılar yaxşı bilir ki, həmin günlər şəhərdə yaranmış vəziyyətlə əlaqədar olaraq müəssisələrin iş ahəngi pozulmuşdur, əksər müəssisələr işləmirdi buna baxmayaraq , Əhmədov işləmişdi və bu hal onun üçün müsbət qiymətləndirilməlidir. Həmin gün heç onun xəyalına da gəlməzdi ki, işdən sonra nə ilə məşğul olacaqdır...Elə bu fakt sübut edir ki, Əhmədov həmin hadisələrdə təşkilatçı ola bilməzdi...

İkincisi, hökdə qeyd olunur ki, Əhmədov saat 3-də avtovağzala gəlib və orada mitinqdə iştirak edib. Guya fevralın 29-da saat 3 radələrində Sumqayıtda hələ heç nə olmamışdı. Axı, fevralın 29-da saat 3 qədər Sumqayıtda Qriqoriyanların rəhbərliyi ilə 3 gün idi ki, törədilən bütün cinayətlərin təqribən 90-95 faizi artıq məlum idi. Bir də ki, həmin anda (avtovağzalda) mitinq yox, bütün şəhərdə, demək olar ki, “müharibə” mənzərəsi yaranmışdır. Elə həmin avtovağzal rayonunda 8-10 maşın yandırılmış 5 nəfər günahsız azərbaycanlı gənc isə tanklarla asvalta yapışdırılmışdı.

Əgər istintaq orqanları və ali məhkəmənin kollegiyası Əhmədovun hadisələrə necə , hansı şəraitdə qoşulduğunu bilərəkdən gizlətməyibsə , onda aşağıdakı fakta nə ad vermək olar?

İttihamnamədə deyilir:

“ Qriqoryan E. R. 1988-ci il fevralın 28-də Sumqayıt şəhərinə talanlar, dağıntılar, yanğınlarla , erməni milliyyətindən olan vətəndaşların şəxsiyyətinə və şəxsi əmlakına qarşı törədilən cinayətlərlə

nəticələnən kütləvi iğtişaslarda, habelə milli düşmənçilik və ədavətin qızıqdırılmasında iştirak etdiyinə görə müqəssir hesab edilir (18/55465-88 nömrəli cinayət işinin materilalları əsasında “Vışka” qəzeti, 14.01.1990-cı il)”

Fikir verin günahlandırmada “təşkil edib”, “ölümlərlə nəticələnib” sözləri yoxdur. Məncə, səbəbin izahata ehtiyacı yoxdur.

...Sumqayıt hadisələrində ilk cinayət hərəkətini azərbaycanlı cildinə girmiş Qriqoryan adlı birisi törətmişdi. O, şəxsən 5 Sumqayıt ermənisini öldürmüşdür.(Ziya Bünyadov “ Nə üçün Sumqayıt?”).

Bir tərəfdən istintaq orqanları və məhkəmə kollegiyası Əhmədovun cinayət işində sübut etməyə çalışırlar ki, 29 fevral saat 3 radələrində avtovağzalda mitinq gedirdi, tam sakitlik idi... Digər cinayət işində isə etiraf olunur ki, fevralın 27-28 Qriqoryanlar şəhərdə nələr törətmişlər.

İbtidai istintaq orqanları Əhmədovu adam öldürməkdə təqsirləndirmək məqsədilə məhkəməyə üzərində Arakelyanın qan ləkələri olan tamam başqa rəngdə , ölçüdə olan kostyum təqdim etmişlər. Prosesdə dindirilən şahidlər bildirmişlər ki həmin kostyumlar Əhmədovun deyil. Sonra Arakelyanın Əhmədov tərəfindən öldürüldüyü Ali Məhkəmə tərəfindən inkar olunur. Bu fakt hökmdə aşağıdakı kimi öz əksini tapır:

Deməli, məhkəmə prosesində istintaq orqanlarının Əhmədova qarşı qurduğu tələnin üstü bir növ istər-istəməz açılmış, lakin sovet qanunlarını kobudcasına pozan SSRİ Prokurorluğunun günahkar şəxsləri barədə cinayət işi qaldırılması, həmin kostyumların əsl sahibinin aşkar olunması əvəzinə, prokurorluğun bu əməli, sadəcə “səhv” adlandırılmışdır.

Nəhayət, bütün bu faktlara əsaslanaraq, mən aşağıdakı bir sualın cavabını verməyi özümə lazım bilirəm.

Nəyə görə 1988-ci il noyabrın 18-də SSRİ Ali Məhkəməsi Əhmədovun cinayət işini yenidən yoxlamaq üçün istintaqa qaytarmadı?

1. Əvvəlcə qeyd etdiyim kimi sovet mətbuat orqanları uzaqgörənlik edib Əhmədovun, Cəfərovun və İsmayılovun Sumqayıt hadisələrində öldürülən 7 nəfərin ölümündə təşkilatçı, həm də iştirakçı kimi təqsirləndiklərini bütün dünyaya yaymışdılar. Əgər müttəhimlərin hər üçünün cinayət işləri qaytarılısaydı və nəticədə məlum olsaydı ki, həqiqətən SSRİ Ali Məhkəməsinə təqdim olunmuş cinayət işlərində sovet istintaq orqanları SSRİ qanunlarını kobud sürətdə pozaraq, müttəhimlərə qondarma ittihamlar irəli sürüblər, bu fakt istintaq orqanlarının qanuna zidd hərəkətlərini sübuta yetirəcəkdi.

* * *

Ona görə də SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyası baxılan işlərdə 7 nəfərin ölümünün bütün günahlarını Əhmədovun üzərinə yıxmaqla, bir növ SSRİ Prokurorluğunun günahlarını yumuşdur.

2. Sumqayıt hadisələri ilə bağlı istintaq işləri 1988-ci ilin martında başlamışdı. Söz yox ki, istintaqın gedişi vaxtı hadisələrin təşkilatçıları onun gedişinə nəzarət edir, həqiqətin yayındırılması xatirinə imkanlar axtarırlar, Qriqoryanın əməllərini gizlədir, kimisə “təşkilatçı” kimi qələmə verib,

bununla da əsl həqiqəti ört-basdır etmək istəyirdilər. Bunun üçün onlar həbs olunanlar arasında Əhmədovdan başqa, ikinci bir “layiqli namizəd” görmürdülər. İşin tezliklə SSRİ Ali Məhkəməsində baxılması üçün süni şərait də yaradırdılar. Yada salaq:

1988-ci il sentyabrın ikinci yarısı. Ağdamın kəndlərinə hücumlar təşkil olunur, evlər yandırılır, eyni zamanda Yerevan müəssisələri işi dayandırır. “Zaman” proqramında Yerevandakı tətillərin səbəblərindən danışan bir erməni fəhləsi bildirir ki, biz tələb edirik, tezliklə Sumqayıt hadisələrində tutulanlar ciddi cəzalandırılsınlar....

İki ay sonra isə artıq Əhmədova güllələnmə hökmü oxunması barəsində Ermənistan televiziya məhkəmə prosesindən hazırladığı lenti respublika ictimaiyyətinə çatdırıb, gözyədliliyi verdi. Ermənistan ictimaiyyətinə “Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçısı” kimi Əhmədovu tanıtdılar.

Məhkəmədə tərtib olunan protokoldan aydın olur ki, əksər şahidlərin Əhmədovun xeyrinə verdiyi ifadələr hökm tərtib olunarkən dəyişdirilib. Ə. Əhmədova “güllələnmə” hökmü oxunması və ümumiyyətlə, həmin məhkəmə prosesinin yekunu barədə bu günədək yerli və mərkəzi qazet səhifələrində bir kəlmə də olsa yazılmayıb. Lakin “lazımi dairələr” Əhmədovun kimliyi barədə Moskvada rus və xarici dildə çap olunan “Novoye vremya” jurnalında məlumat verməyə macal tapıblar. Elə oradaca Əhmədovun şəkli çap olunub, altından bu sözlər yazılıb: “Sumayıt canilərindən biri”. Əhmədov haqqında SSRİ Ali Məhkəməsinin hökmündə isə yazılıb ki, Əhmədov şəxsən heç kimi öldürməyib!

Bəs Qriqoryan kimdir?

E. R. Qriqoryan 1959-cu ildə Sumqayıtda fəhlə ailəsində anadan olub. İki qardaşı məhkum olunub. Özü 3 dəfə - 1976,1981, 1982-ci illərdə müttəhimlər kürsüsündə əyləşmişdir. Üst-üstə 9 il 2 ay 13 gün azadlıqdan məhrum edilmişdir (bax: “Vışka”, 14 avqust 1990-cı il).

Qriqoryanın törətdiyi cinayətlərin əksəriyyəti istintaq orqanları tərəfindən gizlədilsə də, “Vışka” qazetində məhkəmə prosesinin gedişinin əks etdirən yazı ilə tanış olan oxucuda onun törətdiyi cinayətlər barədə az-çox təsəvvür yaranır. Həmin materialda Qriqoryana təyin olunan cəza aşağıdakı kimi əks olunur:

“Azərbaycan SSR adından... Məhkəmə təkzibedilməz dəlillərə, faktlara və şahidlərin ifadələrinə əsaslanaraq, aşağıdakı ittihamları irəli sürmüşdür: cinayətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, milli bərabərliyin pozulması, kütləvi iğtişaşlarda iştirak etmək, zorlama, qarət, soyğunçuluq, qəsdən adam öldürmə”... Bunların üstündə E. Qriqoryan 12 il azadlıqdan məhrum edilmişdi.

Müqayisə üçün Əhmədovun hökmündən ona təyin olunan cəzanı olduğu kimi təqdim edirəm:

“SSRİ adından SSRİ Ali Məhkəməsinin cinayət işləri üzrə məhkəmə kollegiyası qərara alır:

Əhməd İman oğlu Əhmədov Azərbaycan SSR CM-nin 72-ci,15-ci, 94-ü maddələrinin 2-ci bəndində, 17-ci, 94 –cü maddələrinin 2,4,6,8 – ci bəndlərində nəzərdə tutulan cinayətlərin baş verməsində müqəssir sayılmış və Azərbaycan SSR CM-nin 72-ci maddəsinə əsasən 15 il, 15-ci və 94-cü maddələrinin 2-ci bəndinə əsasən 10 il, Azərbaycan SSR CM-nin 17-ci və 94-cü maddələrinin 2,4,6, 8-ci bəndlərinə əsasən ən yüksək cəzaya – ölüm cəzasına layiq görülsün. Azərbaycan SSR CM-

nin 38-ci maddəsinə əsasən Əhmədov tutduğu cinayətlərin ümumi sayına görə ən yüksək cəzaya-güllələnməyə məhkum edilsin”.

Heç olmasa, Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin heyəti Qriqoryana cəza təyin edərkən, öz moskvalı həmkarlarından dərs alaydılar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ə. Əhmədov Azərbaycan SSR CM-nin 15 və 94 – cü maddələrinin 2-ci bəndi, 17 və 94-cü maddələrinin 2,4,6,8 –ci bəndləri ilə əsassız məhkum olunub. Məhkəmədə subut olunub ki, Əhmədov şəxsən heç kəsi öldürməyib. Sual olunur: onda hansı əsasda 17 və 94-cü maddələrin 8-ci bəndi ilə ittiham olunub (şəxsən adam öldürmə)?

Bundan başqa bizim CM-də, milli münaqişələrdə törədilən ağır cinayətlərə qarşı heç bir cəza tədbiri nəzərdə tutulmayıb. Bu faktı Əhmədovun məhkəmə prosesində sədrlik edən R. K. Brize də həmin dövrlərdə “Moskovskie novosti” qəzetinə verdiyi müsahibədə təsdiq edirdi: “Sumqayıt partlayışı məhkəmə təcrübəsinə məlum olmayan yeganə hadisədir. Bizim qanunlarda milli ədavətə görə adam öldürmək üstündə cəza nəzərdə tutulmayıb”.

Ə. Əhmədova güllələnmə hökmü oxunduqdan sonra, Azərbaycan ictimaiyyətinin, Əhmədovun vəkilinin SSRİ Ali hakimiyyət orqanlarına yazdığı yüzlərlə şikayət məktubu cavabsız qaldı. Hətta, SSRİ xalq deputatı A. Məlikov M. S. Qorbaçova Əhmədovun cəzasının yüngülləşdirilməsini xahiş edən məktub təqdim etmişdir. Lakin heç nə kömək etməmişdir.

* * *

Təsəvvür etmək çətindir. Əhmədovun valideynləri Azərbaycan SSR prokurorluğunun, cinayət işlərinə məhkəmələrdə baxılması üzərində nəzarət şöbəsinin prokuroru C. İ. İsmayılovdan aldıkları məktubla tanış olduqdan sonra hansı hissləri keçiriblər. Məktubda deyilir: “Sizin oğlunuz Ə. Əhmədovun əsassız məhkum edilməsinə dair daxil olmuş şikayətiniz üzrə məlumat üçün bildiririk ki, o ərizədə qeyd etdiyiniz kimi, SSRİ Ali Məhkəməsinin CİÜMK-nın 1988 ci il tarixli hökmü ilə müstəsna cəza növü olan güllələnməyə məhkum edilmiş, lakin SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin fərmanı ilə güllələnmə cəzası dəyişdirilərək, həbs cəzası ilə əvəz edilmişdir. Odur ki məlumat üçün sizə bildirilir (27.06.89 – cu il. № 12-5521)”.

Bu məktubdan sonra SSRİ Prokurorluğundan, SSRİ Ali Məhkəməsindən alınan digər məktublar tamamilə başqa xarakter daşıyır. Görəsən, Əhmədovun qoca, əzabkeş valideynlərinə bu cür “ikiüzlü” məlumat verməkdə Azərbaycan SSR prokurorluğunun məqsədi nə imiş?

17.01.90-cı il tarixdə Ə. Əhmədov SSRİ Ali Məhkəməsinə onun məhkəmə prosesində iştirak etmiş vəkili V.A. Yaşın ilə görüş təyin olunmasını xahiş edən ərizə ilə müraciət etmişdir. Cinayət işləri üzrə SSRİ Ali Məhkəməsi kollegiyasının sədri Romazin 30.01.90-cı il 02 DB- 579-88 nömrəli məktubunda Sumqayıt şəhər hüquq məsləhətxanasına müraciət edərək xahiş edir ki, Ə. Əhmədova hüquqi köməklik göstərilməsi üçün vəkili V. A. Yaşın Moskvaya göndərsin. Sonra vəkili Yaşının ölməsi ilə əlaqədar olaraq Əhmədovun atası SSRİ Ali Məhkəməsinə məlumat verir ki, oğlu ilə görüşmək, onun işi üzrə şikayət təqdim etmək üçün vəkili Y. Məmmədov aprelin əvvəllərində Moskvaya gələcək (teleqram. 17.03.90). Vəkili Y. Məmmədov aprelin 4-dən aprelin 21-dək Moskvada

olur və SSRİ Ali Məhkəməsinə, SSRİ Prokurorluğuna, SSRİ prezidentinə şikayət və xahişlərlə müraciət edir. Lakin Əhmədovun aqibəti barədə ona heç bir məlumat verilmir.

Nəhayət, cinayət işləri üzrə SSRİ Ali Məhkəməsinin kollegiyasının sədri Romazinin 13.06.90-cı il tarixli 02 D -579-88 nömrəli məktubunda Əhmədovun valideynlərinə oğlanlarının ölüm hökmünün icrası haqqında məlumat verilmişdir. Ölüm haqqında şəhadətnamədən aydın olur ki, hökm 1990-cı il aprelin 6 –da icra olunmuşdur, yəni Əhmədovun vəkili Moskvaya çatdıqdan bir gün sonra. Müəmmal məsələdir- bir tərəfdən məhkəmə kollegiyasının sədri Əhmədova hüquqi köməklik göstərmək üçün onun vəkili Moskvaya dəvət edir, görüş ərəfəsində isə öz qərarını dəyişir. Görəsən, SSRİ Ali Məhkəməsi hansı qüvvələrin təzyiqi ilə hökm oxunduqdan “17 ay” sonra hökmün icra olunması haqda qərar çıxarıb?

Qoy Qarabağ siyasi oyununun təşkilatçıları, Sumqayıt, Quqark, Xocalı, 20 yanvar, 20 noyabr, Şuşa, Laçın dəhşətlərinə nail olan bütün dairələr öz siyasi məqsədləri xatirinə törətdikləri qəddar əməllərə görə məsuliyyətdən yaxa qurtaracaqlarına bel bağlamasınlar. Mən inanıram ki, zaman gələcək, haqq-ədalət məhkəməsi qurulacaq, millətimizin qənimləri (irili-xırdalı) öz çirkin əməllərinə görə cavab verməli olacaqlar. Tanrı haqqın tərəfindədir....

Tarix bizi bağışlamayacaq

“Hər bu günkü hadisənin kökündə, özəyində dünən var. Bu danılmaz həqiqətdir. Məni yandıran odur ki, həmişə bizə keçmişimizi unudurmağa çalışıblar, manqurtlaşdırıblar. Unutqanlıq bizim faciəmizdir. Özü də bizim xalqı unutqanlığa, “huşsuzluğa” aparmaq həmişə süni yolla edilib. Elə götürək Sumqayıt hadisələrini. Gəlin görək onun əsil mahiyyətini bu gün dərk edirikmi?! ...” (Hidayət “Unutqanlıq faciəmizdir”, “Yeni fikir” 16 may 1990)

Sumqayıt hadisələrindən 5 ilə yaxın bir vaxt keçməsinə baxmayaraq, bu günədək nə respublikamızın ali hakimiyyət orqanları, nə də demokratik ruhlu ziyalılarımız həmin faciələri doğuran səbəblərin dərinədən öyrənilməsi, hadisələrin təşkilatçılarının aşkar edilib üzə çıxarılması üçün heç bir ciddi-cəhd göstərməyiblər.

“Pravda” qəzetinin 21 mart 1988-ci il tarixli nömrəsində “Emosiya və ağıl” sərlövhəli məqalə çap olunmuşdu. Məqalədə söhbət DQ və Sumqayıt hadisələri ətrafında gedirdi. Həmin yazıdan bir epizoda diqqət yetirək. “Hələ ayırd etmək lazımdır ki, əhalinin qeyri –sabit, şüursuz hissəsini kimlər və necə təhrir etmişlər? Millətçilik çılğınlığını kimlər qızıxdırmışlar? Hazırda Sumqayıtda aparılan istintaq bu suallara cavab verməlidir...” Sumqayıt hadisələrinin istintaqı, məhkəmə prosesləri çoxdan başa çatıb. Hələ üstəlik Sumqayıtda istintaq işlərini aparən qrupun rəhbəri Qalkin SSRİ Prokurorluğunda daha yüksək vəzifəyə təyin olunub, Qdlyan və İvanov oyunundan sonra dünyəni düşmüş “özbək” məsələsi də ona həvalə edilmişdi... (SSRİ Ali Sovetinin sessiyasında, respublikamızdan olan bəzi maymaq “xalq” deputatlarının gözü qarşısında). Ona görə ki, Qalkin və onun əlaltıları Sumqayıt hadisələrinin finişini yuxarıların istədiyi səviyyədə başa vurmuşdu. Gəlin görək həmin istintaq qrupu yuxarıda verilən sualların hansına cavab verib? Bu gün kim Sumqayıt hadisələrinin təşkilatçılarının konkret adlarını çəkkə bilər? Və yaxud respublikamızda kimlər, hansı ali orqanlar SSRİ Prokurorluğundan, SSRİ Ali orqanlarından həmin sualların cavablarını tələb edib?

Mən bu gün qətiyyətlə deyə bilərəm ki, faciələr vaxtı hadisələrə rəhbərlik edən qüvvələr, talan və qırğınlarda bilavasitə fəallıq göstərənlərin heç biri məsuliyyətə cəlb olunmayıbdır. Həbs olunan, ciddi cəza alanların əksəriyyəti milli qeyrəti olan, hadisələrə saf niyyətlərlə qoşulan namuslu oğlanlarımız oldu. Əgər şəhərdə süni şəkildə milli intiqam almaq üçün şərait yaradılmışdısa, milisin səlahiyyəti dayandırılmışdısa, şəhər rəhbərliyinin hələ hadisələrin ilk günündə ordu göndərilməsi tələbi qəsdən gecikdirildisə, əhali arasında açıq-aşkar ekstremist əhval-ruhiyyəli iş aparılmasının qarşısı vaxtında alınmırdısa, qətlər törədənlərə güldən ağır söz deyilmirdisə (13-15 yanvar Bakı hadisələrindəki vəziyyəti yada sal), bu o demək deyildimi ki, Ermənistanda və DQMB-də vəziyyət müharibə həddindədir, əhali arasında yayılan söz-söhbətlər doğrudur. Nəticədə də yaranmış şəraitdə, milli hissiyatlarını boğa bilməmələri üzündən kütləyə qoşulan altı nəfər azərbaycanlı gənc hadisələr vaxtı həlak oldu, yüzlərlə gənclərimiz isə günahkar sayılıb, məsuliyyətə cəlb olundu. Yeri gəlmişkən onlardan beşi qırmızı ordu tanklarının tırtılları altında asfalta yapışdırılmış ilk azərbaycanlı şəhidlər idi...

Uzun –uzadı düşüncələrdən sonra mən belə qənaətə gəlmişəm ki, Sumqayıt hadisələri imperiyaya xidmət edən erməni millətçiləri tərəfindən planlaşdırılmış və keçmiş SSRİ ali hakimiyyət orqanlarının himayəsi həm də, vasitəçiliyi ilə həyata keçirilmişdi.

Paruyr Ayriqyan: - “Mərkəz çox yaxşı bilir ki, ermənilər və azərbaycanlılar öz müstəqil dövlətlərini yaratmaq istəyirlər. Mərkəz bütün qüvvəsiylə bu iki xalqı bir-birinə qarşı qoymaq, onları öz əsas məqsədlərindən yayındırmağa çalışır. Mərkəz hər vəchlə burada olan gərginliyi saxlamağa cəhd edir, istəyir ki, Qarabağ problemi həmişə gündəlikdə qalsın. Mərkəz erməniləri Türkiyə ilə qorxudur ki, Ermənistan müstəqil dövlət olsa türklər erməniləri məhv edər. Qarabağ problemi də bu qorxunu gücləndirmək üçündür. Elə Sumqayıt da bu məqsədlə təşkil edilmişdi”. (Bax “Azərbaycan” qazeti, 20 aprel 1990-cı il.)

* * *

Əslində isə ordu şəhərə bir sutkadan da çox gecikmişdi, talanlar, qırğınlar isə şəhərin kənarında deyil, mərkəzi mikrorayon və məhlələrdə baş vermişdir.

Bu yerdə akademik Saxarovla yazıçı Əfqanın bir söhbəti ətrafında düşünmək də yerinə düşər: “Mərhum A. D. Saxarovla bir söhbətimdə soruşdum ki, Andrey Dmitriyeviç, Siz bilən Sumqayıt hadisəsinin üstünü açmağa çalışırlar, yoxsa ört-basdır etməyə? O bir qədər susdu, sonra xasiyyətinə uyğun təmkinlə, sözləri uzada- uzada : - buna yol vermək olmaz, - dedi”. (“Ədəbiyyat və incəsənət”, 20 aprel 1990-cı il). Başqa bir misal: “SSRİ-nin baş prokurorunun müavini bizim AXC idarə heyəti üzvlərindən birinə deyib ki, Sumqayıt məsələsini qaldıranda kök ermənilərə gedib çıxır. Bu söhbəti yaddan çıxarmaq istəyirik (Əbulfəz Elçibəy. 1989-cu ildəki çıxışlarının birindən). Bu faktlar sübut edir ki, ən böyük günah keçmiş ittifaqın siyasi rəhbərliyinin üzərinə düşür.

Sumqayıt hadisələrindən sonra düşmənlərimiz bu məsələdən necə istifadə etdilərse, bunu şərh etməyə ehtiyac yoxdur. Bütün günahları adımıza yazıb bizi dünyada rüsvayi-cahan etdilər. Bu gün də əsassız ittihamlardan əl çəkmirlər.

17 iyun 1989-cu ildə “Drujba” jurnalının millətlərarası münasibətlər üzrə şurasının yığıncağında Maqşud İbrahimbəyovun çıxışının stenoqramından: “ Sumqayıtdakı hadisələrə bir gün qalmış buraya kino və video kameralı adamlar gəlmişlər. Çəkiliş tam vaxtında başlamış və həmin dəhşətli günlər Sumqayıtda film çəkilmişdir. Bir qədər sonra həmin film İsveçdə göstərilmişdir. Filmin ağılasığmaz təsviri hissəsini insan təxəyyülünü dəhşətə salan səslər tamamlayır. Məsələn, filmin qəhrəmanlarından biri ekrandan matı-qutu qurumuş isveçliləri öz dostu Mişanın və arvadının başını kəsdikdən sonra 30 azərbaycanlı onların gənc qızının üstünə cumublarmış, növbə ilə onu zorladıqdan sonra onlar qızı tikə-tikə doğramış, manqalda od qalayaraq insan ətindən kabab bişirmiş və işdahlı yeyibləmiş. “Siz təsəvvür edə bilməzsiniz ki, biz bu vəhşilərin əlindən nələr çəkirik” – deyər şahid Qabrielyan sözünü bitirmişdir. Film Sovet İttifaqından başqa Avropa və Amerikanın erməni icmaları olan bütün ölkələrində göstərilmişdir. Filmə baxan tamaşaçıda ədalətli olaraq belə bir arzu yaranırdı ki, o adamyeyənləri nəinki DQ-dan, ümumən Zaqafqaziyadan çıxarmaq lazımdır”. (“Odlar yurdu” 16 avqust 1989.)

Biz isə, bütün ittihamlara dözü, susmağı hər şeydən üstün tuturduq. Üstəlik Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin 16 mart 1988-ci il tarixli “Sumqayıt şəhər partiya komitəsi bürosunun əhali arasında təşkilatçılıq işində böyük nöqsanları, siyasi naşılığı və şəhərdə faciəli hadisələrin qarşısını almaqda fəaliyyətsizliyi haqqında” qərarı düşmən dəyirmanına su tökür, adımıza yazılan ittihamları təsdiq edirdi. Bundan başqa içərimizdə cürbəcür şuarlarla başımızı qatır, xalq arasında şayiələr yayırdılar ki, bəs Sumqayıt olmasaydı Qarabağ əlimizdən getmişdi, sumqayıtlılara halal olsun və s. Bu gün isə deyirik ki, düşmən əleyhimizə güclü ictimai rəy yaradıb. Bizi informasiya blokadasına alıblar və s.

Həmin dövrlərdə Sumqayıt hadisələrini az-çox obyektiv əks etdirən heç bir material respublika mətbuat səhifələrində yer tapmadı. Mərkəzi mətbuat isə əvvəlcə barışdırıcı mövqe tutur, bir növ hadisələrin unutturmağa çalışırdı. 1988- ci ilin noyabrında isə mərkəzin bədniyyətli nəhəng informasiya maşını xalqımıza qarşı əsl hücumu keçdi. Boroviklər DQ və Sumqayıt hadisələri ətrafında birtərəfli, təhrif olunmuş televiziya verlişləri ilə qara guruhçuları yenidən üstümüzə qısqırtıdılar. Məhz mərkəzin düşünülmüş taktikasının nəticəsi idi ki, Ermənistandan həmvətənlərimizin ən kütləvi axını noyabr-dekabr aylarına təsadüf edir.

* * *

Buradan ortaliğa belə bir sual çıxır: Əgər noyabr –dekabr aylarında Ermənistan azərbaycanlıların vəhşicəsinə kütləvi qovulması Sumqayıt hadisələri ilə bağlıdırsa, onda nəyə görə güclü əks reaksiya mart - apreldə deyil, məhz noyabr - dekabr aylarında baş verdi. Həm də həmin dövrlərdə respublikamızda o cümlədən paytaxtımızda DQ və Ermənistandakı haqsızlıqlara, mərkəzi və respublika rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq kütləvi mitinqlər keçirilməsinə baxmayaraq, Bakıda yaşayan iki yüz mindən yuxarı erməninin birinə də gözün üstə qaşın var deyən yox idi. Deməli, buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər şey mərkəzdən idarə olunurdu. Mərkəz bütün vasitələrlə istədiyi vaxt proseslərin gedişini zəiflədir, lazım gəldikdə ssenariya uyğun olaraq kəskinləşdirirdi.

1988- ci ilin noyabrında Bakıdakı “Azadlıq” meydanında 20 günə yaxın davam edən mitinqlər zamanı SSRİ Ali Məhkəməsi tərəfindən Ə . Əhmədova güləlmə hökmü oxunması barədə

respublikamıza xəbər çatandan sonra bu ədalətsiz hökm haqlı olaraq xalqımızın qəti etirazına səbəb oldu. Xalqımız Əhmədovun cəzasının yüngülləşdirilməsini, DQ probleminin qondaranların Sumqayıt hadisələrinin əsil təşkilatçılarını aşkar olunub cəzalandırılmasının tələb etdi. Gəlin görək, xalqın etiraz səsini lazımi dairələrə çatdıran oldumu? Bu məsələnin konkret həlli ilə məşğul olmaq istəyən bir rəhbər işçi tapıldı mı? Kimlərin isə tapşırığı ilə vəkillər kollegiyası rəhbərinin kütlələr qarşısında çıxış edib Əhmədovu bir həftə ərzində həbsdən “buraxdıracağına” söz verməsini, sonra isə bu məsələ ilə tamamilə məşğul olmaması faktını nə ilə izah etmək olar? Əlbəttə bu o qədər də asan məsələ deyildi. Ə. Əhmədov və digər ağır cəzalar alan oğullarımız imperiyanın strateji məqsədlərinə çatmaq üçün törətdiyi dəhşətlərin siyasi qurbanları idi. ..Əvəzində isə düşmənlərimiz bizi yenidən ittiham etməyə başladılar. Mərkəzi qəzetlər bütün dünyaya hay saldılar ki, bəs Azərbaycan xalqı Sumqayıt hadisələrində vəhşiliklər törədən “quldurları” xalq qəhrəmanı adlandırırlar.

Mən hələ 1989 -ci ilin iyununda Sumqayıt hadisələrinin az çox əhatə edən konkret faktlarla respublika ictimaiyyətinə bir müraciət yazmışdım. Həmin müraciəti AXC liderlərindən İsa

Qənbərova, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinə, SSRİ xalq deputatı Arif Məlikova çatdırıb xahiş etmişdim ki, müraciəti yayıb, konkret köməklik göstərsinlər. Müraciətdə deyilirdi: “Mən üzüm ziyalılarımıza, respublikamızın səlahiyyətli mətbuat orqanlarının rəhbərlərinə tutub, yalvarıram ki, Sumqayıt hadisələrinə görə həbs olunanların cinayət materiallarının yenidən istintaqa qaytarilib yoxlanılması hadisənin əsil təşkilatçısı və canilərin üzə çıxarılması üçün əllərindən gələni əsirgəməsinlər”. Təssüflər olsun ki, orada deyildi, orada qaldı. Heç kəs kömək əlini uzatmadı!

* * *

Nəhayət, uzun müddət üzərində işlədiyim “Arxadan vurulan zərbə” və “Ölüm hökmü” sərlövhəli iki məqalə yazıb “Azərbaycan” qəzetinə təqdim etdim. Yazı ideoloji şöbə tərəfindən bəyənilib dərhal çapa hazırlansa da çapı bir aydan yuxarı ləngidi (?). Mən yazını redaksiyaya təqdim edəndə hələ Əhmədovun valideynləri oğlanlarının ölüm hökümünün icrası haqqında sənədi almamışdılar. Yadınızdadırsa, həmin yazılar hökmün icra olunması haqda məktubla bir yerdə çap olundu. 1990-cı il iyunun 6-da. Biz yenə də ənənəmizi pozmadıq, nəcə deyərlər “toydan sonra nağara” el misalına sadıq qaldıq. Sonralar həmin yazılar Azərbaycan hüquqşünaslar ittifaqının orqanı olan “Ədalət” qəzetinin 6, 13, 20 sentyabr, 4, 18 oktyabr tarixli nömrələrində geniş şəkildə çap olunsada bu səlahiyyətli ittifaqın da qaldırdığı məsələlərə heç bir reaksiya verilməməsi, deyilənlərin kağız üzərində qalması təəccüb doğurur.

Bu gün bir məsələ məni daha çox düşündürür. Sumqayıt hadisələri tarixə necə daxil olacaq? Biz bu gün həmin tarixi necə yazırıq, gələcək nəsillərə nə miras qoyuruq?

Hadisələr barədə cürbəcür fikirlər var. Ermənilər əvvəllər olduğu kimi indi də iddia edirlər ki, bu genosiddir. Respublikamızda bu hadisələri qaçqınlarla bağlayanlar var. Akademik Ziya Bünyadov “Niyə Sumqayıt?” yazısında qeyd edir ki, bu erməni millətçiləri tərəfindən planlaşdırılmış və hadisələrdə ilk cinayət hərəkətini Qriqoryan adlı birisi törətmişdir. O şəxsən beş Sumqayıt ermənisini öldürmüşdür.

Mən Sumqayıt hadisələrinin təşkilində, həyata keçirilməsində erməni millətçilərinin fəaliyyətini inkar etmirəm. Lakin məsələ ondadır ki, 1988- ci ildə biz hamımız SSRİ deyilən bir qurumda yaşayırdıq. Həmin qurumun siyasi rəhbərliyi, hüquq mühafizə orqanları və onların Azərbaycanda, həm də Ermənistanda müvafiq strukturları mövcud idi. Respublikamız sahibsiz deyildi ki, daşnaklar arxayın öz istəklərinə nail olub, sonra da şəhəri tərk etsinlər. Onlara mərkəzdən rəhbərlik, respublikamızdan isə vasitəçilik edən qüvvələr olmuşdur. Əks təqdirdə nəzərdə tutulanları həyata keçirmək mümkün olmazdı.

Qriqoryanın 5 nəfər öldürməsi faktı da müəmmalıdır. “Vışka” qazetinin 14 yanvar 1990-cı il tarixli nömrəsində çap olunmuş SSRİ prokurorluğunun 18. 55461 88 nömrəli cinayət materialları əsasında baxılan məhkəmə prosesinin yekununu əks etdirən yazıdan aydın olur ki, sən demə Qriqoryan heç kəsi öldürməyib. Mən başa düşə bilmirəm gələcək nəsillər bu faktları tutuşdurarkən kimə inanacaqdır? Görəsən, əlaqədar dairələr bu müəmmalı işlə bağlı bu gün hansı işləri görürlər? Axı bu cür ciddi məsələnin üstündən ötəri keçmək bağışlanılmazdır. Yeri gəlmişkən, mən bir faktı da oxucuların nəzərinə çatdırmağı özümə lazım bilirəm. “Nə üçün Sumqayıt?” yazısından sonra Əhmədovun atası Z. Bünyadovun yanına gedib ona bildirib ki, yazınızda qeyd edirsiniz ki, Sizi və Azərbaycan ziyalılarını mənim oğlumun məhkəmə prosesinə görə ittiham ediblər. Oğlumun hökmü ilə tanış olmaq üçün onu Sizə gətirmişəm ki, tanış olub hökmün qondarma, ittihamların əsassız olduğunu biləsiniz . Çox təəcüblüdür ki, Ziya müəllim hökmə tanış olmaqdan imtina edib və Əhmədovun atası İman kişiyyə bildirib ki, ermənilər mənə “Nə üçün Sumqayıt?” yazısına görə beynəlxalq məhkəməyə veriblər. Mən daha bu məsələ ilə məşğul olmuram. Təəssüf doğuran haldır. Axı Z. Bünyadov və bizim digər tarixçilərimiz 37- ci ilin qurbanlarının arxiv sənədləri ilə mütəmadi məşğul olur, xalqımızın tarixi keçmişindəki saxtakarlıqları üzə çıxarır, o dövrlərdə günahsız yerə ölümə məhkum edilmiş həmvətənlərimizin taleyi barədə acı-acı materiallarla mətbuatda çıxış edirlər. Bu gözəl haldır. Yaxşı olmazmı ki, onlar elə bu günün günahsız qurbanlarının taleyi ilə də maraqlansınlar. Bəlkə gözləyirlər ki, elə bir vaxt gələcək və adəti üzrə keçmiş pislənəcək, arxivlər onların üzünə açılacaq, onlarsa arxayın əyləşib öz növbəti “kitablarını” yazacaqlar. Məncə bu cür gecikmiş bəraətlər, həqiqətlər xalqa 50 ildən sonra yox, bu gün lazımdır. Əks təqdirdə tarix bu günkü soyuqqanlılığımıza görə bizi bağışlamayacaq!

Sumqayıt hadisələrinin vaxtında lazımınca araşdırılmasının, hüquqi və siyasi qiymət almamasının nəticəsidir ki, bu gün adlı-sanlı publisistlərimizin DQ probleminin başlanğıcından bu günə qədər baş verən hadisələri əks etdirən yazılarında ya Sumqayıt hadisələrinə heç toxunulmur, ya da bir iki cümlə ilə kifayətlənirlər. Bəzi mənbələrdə isə hadisələrin hansı ilə, aya təsadüf etməsi faktının da unudulduğu nəzərə çarpır.

Sumqayıt hadisələri ətrafında ayrı-ayrı mətbuat orqanlarında, bir sıra səlahiyyətli ziyalıların yazılarında hadisələrin təşkil olunmasında erməni millətçilərinin və mərkəzin əli olmasının sübut edən faktlar vardır. Məsələn, jurnalist Azad Şərifovun “Azərinform məlumat verir, bildirir, təkzib edir” kitabına giriş sözündə, tarix elmləri doktoru K. Rəhimovun “Həyat” qazetinin 15 mart 1991-ci il tarixli nömrəsində çap olunan məqaləsində, televiziyanın “Dalğa” proqramının 28 iyun 1991- ci il tarixdə efirə buraxılan verilişində, Moskvadakı Azərbaycan nümayəndəliyində keçirilən mətbuat konfransında, AzTV 13.VII.91 – ci il və s.

Keçmiş respublika rəhbərliyinin bu məsələyə münasibəti bu günə qədər aydın deyildir.

Keçmiş respublika prezidenti A. Mütəllibovun “Kommersant” qəzetinə verdiyi müsahibədə 1991-ci il mayın 14-də xarici və ittifaq jurnalistləri ilə keçirdiyi mətbuat konfransında Sumqayıt hadisələrinin bir qrup dənük azərbaycanlılar tərəfindən törədildiyi ifadə olunur. Prezidentin fikrincə guya hadisələrin təqsirkarları Azərbaycan xalqı adından öz cəzalarını almışlar. Sonra prezident qeyd edir ki, vaxt gələcək (?) hadisələrin əsl mahiyyəti təfərrüatı ilə açılıb deyiləcək...

“Sumqayıt faciəsi” DQ probleminin tərkib hissəsidir və bu barədə həqiqəti bütün dünya bilməlidir.

Ramiq Süleymanoğlu

“Sumqayıt” 29,31 oktyabr ; 5,7,12,14,21,23,26 noyabr ; 3,5,10 dekabr 1992

“Sumqayıt faciəsi” və ya üstümüzdə atılan böhtan

1988-ci ilin fevralında Sumqayıtda baş vermiş faciənin əsil səbəblərini araşdırmaq, ona siyasi qiymət verilməsini təmin etmək üçün Sumqayıt Şəhər Xalq Deputatları Soveti Rəyasət heyətinin qərarı ilə yaradılmış komissiyanın fəaliyyətə başladığı bir vaxtda şəhər sakinlərini bir məsələ daha çox narahat edir. Faciənin qarşısını almaq olmazdı? Şəhərin keçmiş rəhbərlərinə qətiyyətli tədbir görməyə mane olan nə idi? “Sumqayıt”ın səhifələrində dərc olunan “Kimdir müqəssir?” sərəlvhəli publisist yazının müəllifi R.Süleymanoğlunun keçmiş şəhər partiya komitəsinin təbliğat və təşviqat şöbəsinin müdiri Yusif Tabasaranski ilə apardığı müsahibədə bu suala qismən cavab verilir. Oxucularımızın arzusunu nəzərə alaraq həmin müsahibəni olduğu kimi dərc edirik.

- O dəhşətli günlər rəhbərlik etdiyiniz təbliğat-təşviqat şöbəsinin fəaliyyətini konkret olaraq necə qiymətləndirə bilərsiniz?

- Əvvəla onu deyim ki, Qarabağda vəziyyətin sabit olmadığını nəzərə alıb biz hələ fevralın 25-də şəhər partiya komitəsində fəallar yığınağı təşkil edib, şəhərdə nizam-intizam, sakitliyə nəzarət etmək üçün tədbirlər planı hazırlamışdıq. Lakin sonrakı günlər Qarabağda və Ermənistanda baş verən hadisələr haqda əlimizdə heç bir məlumat olmaması üzündən böyük çətinliklərlə qarşılaşdıq. Belə ki, Stepanakert və Yerevan meydanlarında izdihamlar 13 fevraldan coşduğu halda, Qarabağdakı hadisələr haqqında mətbuatda ilk məlumatlar fevralın 23-də verilmişdi. Ermənistanın qeyri-qanuni torpaq iddiaları kəskin şəkildə işıqlandırılmaq əvəzinə, qeyd edilirdi ki, bu bir qrup ekstremistlərin və onların əlaltılarının tələbidir. DQMV-də və Ermənistanda baş verən hadisələrin mahiyyətindən şəhər rəhbərliyinin və ideoloji fəalların məlumatının olmaması da işimizi çətinləşdirirdi. Əslində isə biz yanılırdıq. Yalnız bir misal qeyd etmək istəyirəm. Fevralın 27-də Lenin adına meydanda yenidən başlanmış mitinqlərdə fəallarımız camaat arasında iş aparırdılar ki, Qarabağda sakitlikdir, orada heç kəsi öldürməyiblər, şayiələrə inanmaq lazım deyil. Elə bu vaxt meydana belə bir xəbər yayıldı ki, radio ilə SSRİ Baş prokurorunun müavini Katusevin çıxışını veriblər və o deyib ki, ermənilər Əsgəranda 2 nəfər azərbaycanlıyı öldürüblər. Bundan sonra adamlar ideoloji fəallara necə inana bilərdilər?

- Hadisələrin ilk günü, yəni fevralın 27-si günortaya qədər şəhərdə tam sakitlik idi.

Necə oldu ki, birdən-birə axşamüstü şəhərdə çaxnaşma başladı?

- Fevralın 27-də şəhər DTK şöbəsindən bizə məlumat daxil oldu ki, Sumqayıtın erməni millətindən olan əhalisi saat 17-də şəhər parkında DQMB-nin XDS sessiyasının tələblərini müdafiə etmək üçün mitinq keçirməyi qərara alıb. Təbii ki, biz, şəhər partiya komitəsinin işçiləri və fəallar parka yollandıq, parkda tam sakitlik idi. Geriyə, şəhər partiya komitəsinə qayıdanda gördük ki, artıq meydana mitinq başlanmışdır. Zəruri olaraq məndə belə bir fikir yarandı ki, bəlkə yalan məlumat verməklə bizi qəsdən parka getməyə vadar etmişlər.

- Hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyəti barədə nə deyə bilərsiniz?

- Hüquq mühafizə orqanları, demək olar ki, fəaliyyətsiz idi. İğtişaşların ilk günü bir neçə təhrikçi həbs edilmişdi. Lakin mitinqçilərin tələbləri ilə onlar bir neçə saatdan sonra azad edildilər. Özü də bu tələbləri naməlum adamlar irəli sürürdülər.

Fevralın 28- də isə mitinqin qızgın yerində şəhər partiya komitəsinin qarşısına bir avtobus gəldi. Avtobusdan əsəbi və həyacanlı adamlar düşərək dedilər ki, avtobusda yaralılar var, onları, Qafandan gətirmişlər. Mənə tapşırıldı ki, yaralıları xəstəxanaya aparım. Avtobusa yaxınlaşanda

məndə həqiqəti avtobusda yaralıların olduğunu gördüm. Əvvəla, avtobusun küncələrində axan təzə qan, həmin yaralıların Qafandan gətirilməsinə şübhə doğururdu. İkinci də, məgər hadisələrin onsuz da kəskin olduğu bir vaxtda həmin mənzərəni camaata göstərüb qızıqmış emosiyaları daha da gərginləşdirmək məqsədəuyğun idi?

Başqa misallar da gətirmək olar. Spirtli içkilərin satışı məhdudlaşdırıldığı halda, mitinqçilər arasında sərxoş adamların olmasını nə ilə izah etmək olar? Mitinqlərdən sonra meydana çoxlu boş butulkaların qalması spirtli içkilərin elə meydana paylandığını sübut edir.

- Şəhərə hüquq pozuntularının qarşısını almaq üçün göndərilmiş ordu geciksə də, artıq fevralın 28-dən 29-na keçən gecə şəhərdə lazımı miqdarda var idi. Təəccüblüsü odur ki, ən dəhşətli faktlar da məhz ordunun iştirakı ilə baş vermişdi. Mənə elə gəlir ki, ordu hissələri şəhərə bir növ gözdən pərdə asmaq məqsədi ilə daxil olmuşdu. Bu barədə sizin fikriniz?

- Ordunun fəaliyyəti ilə bağlı bir fakt demək istəyirəm. Artıq fevralın 28-də şəhərdə 4-5 generalın, o cümlədən general-leytenantlar Krayevin və Dubinkanın rəhbərliyi altında hərbiçilər olduğu halda, şəhərin 3-cü mikrorayon və digər məhəllələrində talan və qırğınlar gedirdi. Biz onlara müraciət etdikdə ki, siz talançıları dayandırmaq üçün texnika və hərbiçilər verin, bizim müşaiyyətimizlə təcili hadisə yerinə gedək, cavabları belə oldu ki, biz fəaliyyət planı hazırlamalıyıq və yalnız bundan sonra talan və qırğınların qarşısını almağa başlamalıyıq. Beləliklə, qanuna zidd hərəkətlər baş alıb getdiyi halda hərbiçilər tərtib etdikləri planı həyata keçirməyə yalnız sonrakı gün başladılar.

- Bu gün artıq qətiyyətlə demək olar ki, Sumqayıt hadisələri əvvəlcədən planlaşdırılmış, düşünülmüş bir aksiyadır. Sizcə, həmin hadisələr kimlər tərəfindən hazırlanmış və nəyə gözə məhz Sumqayıtda həyata keçirilmişdir?

- Dərindən əminəm ki, Sumqayıt faciəsini xaricdəki erməni mafiyası planlaşdırıb, yerli ermənilər və onların Ermənistanda olan emissarları isə həyata keçiriblər. Dediklərimi sübut etmək üçün bir neçə misal göstərmək istəyirəm. Hadisələr ərəfəsində bir çox yüksək və "imkanlı" vəzifələrdə işləyən ermənilər öz uşaqlarını məktəb və bağçalardan götürərək şəhəri tərk etmişlər. Bundan başqa hadisələrdən qabaq şəhərin erməni əhalisi tərəfindən şəhərin əmanət kassalarından 2 milyondan yuxarı pul çıxarılmışdır. Hadisələrdən erməni millətindən olan adamların iştirak etməsi, general Arutyunovun hadisələr vaxtı şəhərə, guya şəxsi işləri üçün təşrif buyurması faktları da məni bu qənaətə gəlməyə vadar edir. Hadisələrin sonrakı cərəyanı sübut etdi ki, "Böyük Ermənistan" ideoloqları öz məqsədləri uğrunda Azərbaycanda yaşayan ermənləri qurban vermişlər...

_ Sizə elə gəlmir ki, erməni millətçilərinə öz bədnam planlarını həyata keçirmək üçün mərkəzdən himayədarlıq, respublikamızdan isə vasitəçilik edən müəyyən qüvvələr köməklik göstərmişlər? Əks təqdirdə nəzərdə tutulmuş planları həyata keçirmək olmazdı.

_ Fikrinizlə qismən razıyam. Sualın ikinci hissəsinə gəlincə isə burada adamların mənəvi-psixoloji vəziyyəti, onların sosial-məişət sahəsində olan satışmazlıqları, siyasi səviyyələri nəzərə alınmışdı. Bundan başqa, şəhərdə Ermənistandan qovulanların olmasından məharətlə istifadə olunmuşdu.

_ "Sumqayıt faciəsi"ndən ötən dövr vəziyyətin gərginləşmə dövrü, yenidən düşünmək dövrü, baş vermiş hadisələrə yenidən qiymət vermək dövrü olmuşdur. Sizcə, Sumqayıt hadisələrinin qarşısını almaq olardımı?

_Son illərin işığında çox şeyi yenidən nəzərdən keçirmək lazım gəlmişdir. İlk növbədə ötən dövr əvvəlkindən fərqli olaraq “Sumqayıt hadisələrinin qarşısını almaq olardımı?”sualına indi daha qətiyyətlə cavab verməyə imkan verir. Əvvəllər şəhər rəhbərliyi “günahı boynumuza götürsək cəzamız yüngül olar” məntiqini üstün tutub günahı öz üzərinə götürürdüsə, indi yuxarıda qoyulmuş suala mən belə cavab verərdim. –Əgər respublika rəhbərliyinin və İttifaqın səlahiyyətli orqanlarının bu hadisələrin qarşısını almağa həqiqətən meylləri olsaydı, erməni mafiyasının planlarına qarşı əks tədbirlər hazırlasaydı, siyasətşilər, əks-kəşfiyyat, təcrübəli hüquqşünaslar baş verə biləcək təxribat haqqında şəhər rəhbərliyinə ictimaiyyətə vaxtında məlumat versəydilər, bəli, nəinki Sumqayıt hadisələrinin, hətta sonrakı hadisələrin də qarşısını almaq olardı.

- Nəhayət axırncı sual. Sumqayıt hadisələrinin təhqiq edən SSRİ prokurorluğunun işindən razısınız mı?

- Qətiyyətlə yox. Həmin istintaq qrupu hadisələrin əsil təşkilatçıları, caniləri deyil, məhz təhrikçilərin təsiri ilə kortəbii icraçıları müəyyənləşdirmişlər. Mənə elə gəlir ki, səlahiyyətli orqanlar təhrikçiləri, bu iğtişaş və talanları hazırlayanları üzə çıxarmalıdırlar. Yalnız belə olduqda bütün suallara cavab vermək mümkün olacaqdır.

“Sumqayıt” (Sosialist Sumqayıtı)

12 dekabr 1992

“Exo Sumqaita” Moskva səhnəsində

İllər boyu beynəlmiləl, dostluq, qardaşlıq şəhəri kimi vəsf olunan Sumqayıtımızın bəlalərindən bəhs edən, keçmiş ittifaqın mərkəzindən idarə olunan qüvvələrin və erməni lobbisinin birgə səyi ilə 1988-ci ilin fevralında törədilən faciələrin əsil səbəblərini açıqlayan “EXO SUMQAİTA” sənədli filmi Moskvada nümayiş etdirilmişdir. Keçmiş imperiya paytaxtının əmək kollektivlərinin, ictimaiyyətin, dini mərkəzlərin nümayəndələri filmə baxmış, qondarma “Qarabağ problemi”nin, “Sumqayıt faciəsi”nin törəmə səbəbləri barədə konkret cavab tapa bilməmişlər.

“Sumqayıt” (Sosialist Sumqayıtı) 19 dekabr 1992

Что писала пресса о событиях, происходивших

28-29 февраля 1988 года в г. Сумгаите

28 Февраля в Сумгаите (ТАСС, Азербайджанская ССР) группа хулиганствующих элементов спровоцировала беспорядки. Имели место случай бесчинства и насилия. Приняты меры для нормализации жизни в городе, обеспечения дисциплины и общественного порядка. Следственными органами ведется расследование.

Еще Летом 1987 года, когда армяне вновь подняли вопрос о присоединении Народного Карабаха, можно было подумать- судя по реакции людей из окружения Горбачева – что центральные власти поддерживают это требование. Пока ширилось изо дня в день и укреплялось это движение, Москва молчала. Когда Горбачев выступил с обращением 26 февраля 1988 года, его речь прозвучала так «Я вас понял, но имейте терпение». Но два дня спустя, начались события в Сумгаите, при подавлении которых проявилась медлительность советских властей.

После прихода Горбачева к власти усиление армянского влияния – совпало с уничтожением мусульманских руководителей в центральном аппарате Двойное предательство по отношению к азербайджанцам.

Но по крупному отчету беспрецедентная чистка мусульманских кадров началась после прихода к власти команды Горбачев – Лигачев, которые, похоже, объединились – по крайней мере на некоторое время, именно на этой почве, что особенно стало ощущаться при выдвижении в большом количестве евреев, армян, грузин и прибалтов на ответственные посты в центральном правительстве.

ЭТО ЧУВСТВО БЫЛО особенно острым, поскольку армянские интеллектуалы в Советском Союзе и в остальном мире возлагали на Горбачева огромные надежды: являясь сплоченной и зажиточной национальной группой, советские армяне, по-видимому, чувствовали, что они могут много выиграть от его политики гласности и децентрализации.

В своем обращении, переданном официальными средствами массовой информации, Горбачев, помимо всего прочего пытался убедить, что если армянские экстремисты слишком сильно «раскачают лодку», это повредит его программе реформ.

Так, многие из Азербайджанцев- жителей Сумгаита- даже перед угрозой для собственной жизни проявили себя подлинными интернационалистами. Они самоотверженно спасали армянские семьи -своих товарищей по работе, соседей, родственников. Укрывали их от разбушевавшейся толпы в своих квартирах, домах, цехах предприятий.

- Жертв было бы больше,- рассказывает генерал В. Краев, - если бы нам не помогли жители. Так, один водитель автобуса, азербайджанец, сразу же вывез в город Шеки – к себе на родину – десятерых армян. Другая азербайджанская семья преградила путь, хулиганам к многоэтажному дому.

И так поступали многие азербайджанцы – интернационалисты. В городе уже складывают легенды об одной пожилой женщине, которая, не страшась угроз, выходила наперерез хулиганствующим молодчикам и останавливала их.

Еще предстоит разобраться, кто и как подстрекал неустойчивую, несознательную часть населения, кто ею руководил, кто подогрел националистическую истерию.

Зарубежные средства массовой информации довольно часто пользуются такими «авторитетными» источниками, как высказывания «видных представителей советских правозащитников», «известных диссидентов» и т. д. Упомянуты их фамилии и «героические подвиги». Например. «Голос Америки» 26 февраля 1988 г. Устами одного из них сообщил буквально следующее: «Армянский народ чувствует себя сейчас более уверенно и спокойно, так как вся мировая общественность осведомлена о событиях в Народном Карабахе и Сумгаите. Если этого не будут знать за границей, в том числе живущие там армяне, то нас ждет новый геноцид под эгидой перестраивающейся России».

“Самое ценное достояние человека- дружба”, - гласит пословица. Какой глубокий смысл заложен в ней, сколько правды, народной мудрости, народного опыта заключает она. В этом еще раз мне пришлось убедиться во время беспорядков в Сумгаите.

Первыми, кто протянул нам руку помощи, были наши соседи-азербайджанцы, с которыми уже многие годы нас связывает крепкая дружба. Всю нашу многочисленную семью они приютили в своей скромной квартире. Мы были согреты теплом их сердец, поддержкой в трудную минуту, с особой силой ощутили, что нет ничего на свете дороже братства, пусть и не кровного.

Мои азербайджанские соседи дали хулиганам такой отпор, что они не рискнули появиться в нашем районе. Такие факты в жизни города в те дни были не единичны.

Моя семья, мои родные еще раз убедились в истинности, прочности дружбы азербайджанцев, дружбы, которая насчитывает много веков и способна выдержать любое испытание.

Об этом мы сочли своим долгом сказать сегодня.

Семья АКОПЯН

СЕЙЧАС В ГОРОДЕ ЦАРЯТ мир и спокойствие, хотя обстановка несколько отличается от той, которая предшествовала февральским событиям. Уже похоронены 26 армян и 6 азербайджанцев, отремонтированы разрушенные дома. Ход судебного процесса над арестованными молодыми людьми регулярно освещается в в сумгаитских газетах, выходящих на русском и азербайджанском языках. Девять молодых людей осуждены, 33 находятся под судом и 52 - под следствием.

Две из десяти тысяч армян покинули город. Житель города Исаян, часть родственников которого, выехала из Сумгаита, говорит: «Я не знаю, чего они испугались. Никто не причинил

нам никакого ущерба. Очень много разговоров и слухов вокруг этих событий. Они уехали, а мы остались».

По мнению большинства азербайджанцев Сумгаита, беспорядки, происшедшие 27, 28 и 29 февраля были намеренно спровоцированы армянскими экстремистами для дискредитации Азербайджана в глазах всего мира.

Городские официальные лица заявляют, что по словам 3500 азербайджанских беженцев они прибыли в Сумгаит из армянских деревень, с тем, чтобы, как они говорят, положить конец гонениям со стороны армянских националистов. Беженка из масиса, которая пожелала не называть свою фамилию с тем, чтобы предотвратить гонения на своих родственников в Армении, которых она покинула, заявила, что, когда в феврале начались разговоры о НКАО, армяне сжигали дома азербайджанцев, не разрешали, чтобы им продавали продукты питания, а также не разрешали продавать свои фрукты на местных рынках с целью заставить их уехать.

Кровавые события в Сумгаите грянули, как гром среди ясного неба. Но неожиданными они были не для всех. За день до начала событий в Сумгаит прибыли люди с кино и видеокамерами. Съёмочный день у них начался во время. В Сумгаите в тот страшный день снимали фильм! И сняли.

Некоторое время назад этот фильм был показан в Швеции. Умопомрачительный изобразительный ряд фильма дополняется звуковым, ужасающим воображение не менее сильно. Так один из героев фильма описал с экрана обалдевшим шведам сцену убийства своего друга Миши и его жены, очевидцем которой он, разумеется, был. После того, как Мише с женой отрубили головы, тридцать азербайджанцев набросились на их юную дочь. По очереди изнасиловав ее, они разрубили ее на мелкие куски, развели в мангале огонь, приготовили и с аппетитом съели шашлык из человечины. Вы не представляете, что нам приходится терпеть от этих зверей! – сказал в заключение очевидец Габриэлян.

Фильм был показан во всех странах Европы и Америки, где имеются армянские колонии, во всех, кроме Советского Союза. Цель достигнута. Стоит ли удивляться, если после просмотра у зрителей, к тому же подготовленных средствами массовой информации, возникает справедливое желание изгнать людоедов не только из нагорного Карабаха, но и вообще из Закавказья.

В оцепленном войсками Сумгаите я побывал в ночь после кровавых событий, разговаривал с местными жителями, представителями разных национальностей. Встречался с заместителем Генерального прокурора СССР, следователями, работниками других правоохранительных органов. В те дни и позже мне не раз доводилось слышать утверждение, что событие в Сумгаите – это умело запланированная акция.

В середине прошлого года в Сумгаите побывала корреспондент Национального общественного радио (США) Анна Купер. Мы встречались, потом, уже из Москвы, Анна прислала по моей просьбе статью для нашей газеты с впечатлениями от поездки. По определенным причинам статья не была опубликована, но сейчас хочу привести мнение американского корреспондента: «Скоро (имеется в виду после 29 февраля 1988 г., - М. Г.) по

всей Москве распространились слухи о гибели человек двух-трехсот в Сумгаите, а также говорили о бесчинствах в родильном доме, где якобы были убиты новорожденные дети. Такие слухи ничем не подтвердились... Во время моего пребывания в Сумгаите я беседовала с людьми обеих национальностей. Они подчеркнули, что события развернулись неожиданно и непредсказуемо для сумгаитцев. Люди неустанно повторяли, что за всю историю города никто не помнит столкновений между азербайджанцами и армянами. Издавна дружба, сотрудничество и межнациональные браки тесно связывали эти два народа... Откровенность людей, когда они обсуждали трагические события, произвела на меня впечатление. Показали мне, что многие люди искренне стремятся понять то, что случилось, предупредить их повторение». В конверт с письмом Анна вложила так называемый «Список армян, погибших в гор. Сумгаите», приписав, что получили этот список в Ереване. В этом списке 63 имени. Некоторые фамилии- действительно погибших в тот страшный час людей, но много и попросту вымышленных.

Так кому и зачем нужны мифы о зверствах, кому мало 32-х погибших, а нужно именно 63 или 450? Сумгаитцам, которые сами были в шоке от случившегося. Или же тем, на чьей действительно, совести кровь погибших -как армян, так и азербайджанцев, страдания сотен тысяч беженцев? Реальность случившегося и так настолько трагична, что в дополнительных деталях и преувеличениях вряд ли нуждается, а уж придумывать и распространять их попросту низко.

Из РАПОРТА Оперативного отряда: «... около 21.00 мы, работники Сумгаитского ГК ЛКСМ Азербайджана, патрулировали в районе 34-го квартала. Услышав крик в одном из домов по улице Низами, поднялись на второй этаж. Агаларов Я. Д., секретарь комитета комсомола ПО «Бытового обслуживания», первым увидел человека, замахнувшегося топором на женщину. Агаларов, обезоружил его».

Надо отметить сразу: многие азербайджанцы проявили настоящий интернационализм, мужество, да что там-простую порядочность. Но вот что насторожило: одни во время событий действительно становились героями, другие после событий старались с выгодой героизировать себя...

Азербайджанцы у бильярдных столов в Сумгаите рассказывают об этих событиях по-другому, и их версия также бесспорна и однозначна. В дни, предшествовавшие резне, как они рассказывают, местные армяне начали снимать деньги со своих счетов в сберкассах, а некоторые выехали из города. Они передали деньги в комитет «Крунк»- независимую организацию армян в Нагорном Карабахе, ведущую кампанию за право управлять этим регионом.

«Конечно, они получают также много денег от армянских миллионеров в Америке, - добавил один из присутствующих, - те, своим старым друзьям в Советском Союзе, направляют в поддержку миллионы долларов и даже оружие».

Все собравшиеся в один голос подтвердили «очевидность» того, что сумгаитский погром был заранее продуманным заговором армян. Если они не знали о предстоящем, спросил один из

собравшихся, тогда почему на улицах оказались люди, готовые фотографировать все происходящее, а затем переправить материалы на Запад? И как получается, спросил другой, что жители Еревана так быстро смогли построить сумгаитский мемориал.

Использованы материалы ,опубликованные в газетах:»Правда»,»Известия» ,«Социалистическая индустрия» «Бакинский рабочий», «Вышка», «Молодежь Азербайджана» «Эхо Сумгаита», «Файнэшил таймс», «Интернейшнл Геральд Трибьюн», «Вашингтон пост», «Либерасьон».

“Эхо Сумгаита” 29 Февраля 1992

Старовойтова-это война

Не знал, что она такое ординарное существо. Дело не во внешности (мало ли на земле людей, не отмеченных Богом в этом отношении), главное - интеллектуальное убожество «советской леди», ее примитивная философия, политический уровень, отталкивает ее, так сказать, внутренняя физиономия, пугающая, как лицо Квазимодо, Пугающая потому что она (по природе своей агрессивная, способная лишь обезобразить, дисгармонизировать человеческие, национальные отношения, разрушить мир, где раньше существовало пусть хрупкое, но все-таки согласие) лезет в министры Вооруженных Сил России, чтобы теперь уже силой оружия перекраивать не только территорию Азербайджана, но и всю планету. Она сама сказала, что ее не устраивает положение дел в национальных отношениях, которое царит в Англии, например, или в Канаде. В России, да и в других концах света. Вот такой «глобальный» политик, жаждущий «карабахский опыт» применит и в других местах.

И все-таки Галина Васильевна – выдающееся существо на своем веку мне приходилось встречаться с болтунами, но такого изрыгателя безудержного словесного потока встречаю впервые. Напрасно Старовойтова не участвует в соревнованиях болтунов: мне кажется, здесь она получила бы больше лавров, чем заработала их на политической стезе... В политике же она все больше смотрится как анахронизм, как нечто вроде потрепанной, изжившей свой век «М-1» среди современных лимузинов.

Не давая опомниться своему оппоненту и лишая его физической возможности вставить в разговор хотя бы несколько слов, безраздельно властвуя на встрече, она создает у зрителей впечатление реванша, победы, хотя потом, анализируя ее высказывания, открываешь, что Старовойтова провалилась. Она может по минутам рассказать о событиях, которые произошли в Сумгаите, но не в силах припомнить о погромах в Армении скажем, в том же Кафане, откуда в Сумгаит прибыли первые беженцы-азербайджанцы.

Старовойтова ни на минуту не дает забыть зрителю о своих достоинствах, постоянно напоминает, что – ученая, специалист, светило и хорошо знает Армению и Азербайджан и, конечно, нагорную часть Карабаха, где, по ее мнению, армянское население притеснялось азербайджанцами. Да она знает, что в бывшей НКАО жизненный уровень был выше, чем в Азербайджане и Армении, но все равно азербайджанцы виноваты перед карабахскими армянами. Доказательства? Пожалуйста: в НКАО систематически сокращалось число армянских школ.

В таком случае должно было увеличиваться количество азербайджанских: дети все-таки где-то учились. Но этого не произошло. Хочу только заметить, что аналогичная ситуация сложилась, например, и в Баку: Я бы выглядел, мягко говоря, смешным, если, следуя «логике» Старовойтовой, стал бы искать здесь «руку Еревана». Всему миру известно, что в советское время в Азербайджане да и в других республиках русские школы вытесняли национальные: азербайджанцы, как и армяне, узбеки, туркмены и т.д. страдали от русификаторской политики центра. Язык Ленина вводили с такой же настойчивостью, с какой во времена Екатерины внедрялась в России картошка. Думаю, что Старовойтова и без меня прекрасно знает это, но притворяется. Потому что ей это выгодно. Врет и не краснеет. Настоящий советский ученый.

В нагорной части Карабаха проживает чуть больше 100 тысяч армян. Это в несколько раз меньше населения таких городов, как Гянджа, Сумгаит и обычного микрорайона Баку, где рядом с азербайджанцами живут русские, еврей, лезгины. И никому из них не взбрдет в голову нелепая идея начать борьбу за автономию. Сама Старовойтова возмутилась бы, если, скажем, московские татары, следуя ее логике о «самоопределении народов», начали бы требовать суверенитета в столице России. А ведь их в Москве более миллиона. Согласен, что миллионному татарскому народу этого делать в Москве нельзя, а 100 тысячам армян в Азербайджане можно? Им подавай республику. Ничего подобного в мировой практике нет. Есть на планете одна Франция, одна Россия, Украина, Эстония, Турция и... две Армении? Причем, в одной из них живет 3 миллиона человек, а в другой... 100 тысяч. Анекдот! Причем, армянский. И самое удивительное в том, что, ратуя за права человека, болтая о суверенитете для армян, требуя для них жизненного пространства, образованная, сверхгуманная Старовойтова не хочет знать и слышать о 200 тысячах азербайджанцев, которым запрещено самое малое- вернуться в родные места, где они оставили дома, сады, могилы предков. По Старовойтовой им нет места в Армении, им уготована жизнь в нищете, в палатках, вдали от родного очага.

Вся планета потрясена зверствами, которые «цивилизованные» армяне учинили над мирным населением Ходжалы. Эти дикари XX века унесли из уничтоженного города не только вещи, но и отрезанные уши, груди молодых женщин. На такое первобытное зло способны лишь пещерные людоеды и армянские экстремисты.

Почему затаились, молчат защитники обиженных и оскорбленных, страстные поборники прав человека Елена Боннэр, Зорий Балаян, Сильва Капутикян, Галина Старовойтова? Неужели ими не услышаны стоны женщин, плач детей, крики стариков?

У Старовойтовой сильно развито чувство собственного «я», у нее одни претензии ко всем и вся и очень, смутное представление об ответственности. А ведь она несет ответственность за свои неблагоприятные дела и слова. Долог путь, по которому шествует правда. Но ведь истина все равно восторжествует. Что будет делать Галина Васильевна, когда с нее спросят за карабахскую трагедию не только азербайджанцы, но и армяне? Готова ли она к этому ответственному моменту своей жизни?

Ленин мечтал о такой «демократии» в России, когда каждый, даже домохозяйка примет участие в политике, в управлении государством. Слушая по телевидению часовую трескотню Галины Старовойтовой, я с грустью подумал о том, что ко всеобщему нашему несчастью и этот завет Владимира Ильича осуществлен: восторжествовала ленинская демократия, и на политическую арену вышел «каждый», в том числе и домохозяйка.

Откровенно говоря, Старовойтова интересна не как человек и не как личность: она интересна для изучения как тип, симптом. Это «каждая», научившаяся многословием, позой скрывать свое интеллектуальное убожество одновариантностью в мышлении, реализованная модель хомо сапиенса, скроенная 70 с лишним лет назад по желанию великого закройщика человеческих душ Владимира Ильича.

Фаик Мустафеев

“Республика” 20, 26 марта 1992

